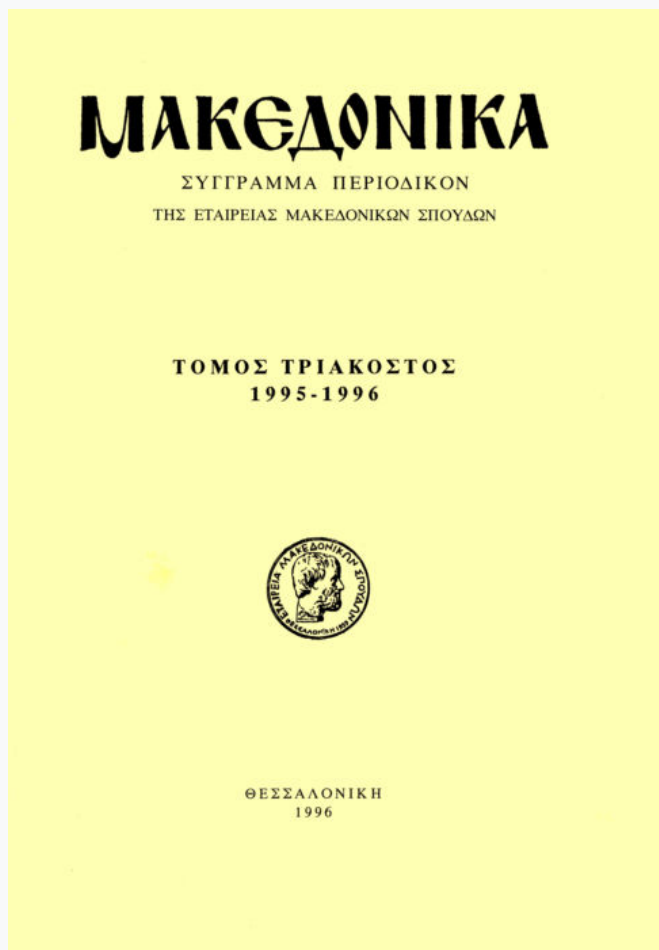

Μακεδονικά

Τόμ. 30, Αρ. 1 (1996)

Οικονομική λειτουργία των μπεζεστενίων στην αγορά της οθωμανικής περιόδου

Πελαγία Αστρεινίδου-Κωτσάκη

doi: [10.12681/makedonika.244](https://doi.org/10.12681/makedonika.244)

Copyright © 2014, Πελαγία Αστρεινίδου-Κωτσάκη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αστρεινίδου-Κωτσάκη Π. (1996). Οικονομική λειτουργία των μπεζεστενίων στην αγορά της οθωμανικής περιόδου. *Μακεδονικά*, 30(1), 153-187. <https://doi.org/10.12681/makedonika.244>

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΜΠΕΖΕΣΤΕΝΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης¹

Οι κλειστές αγορές, τα «μπεζεστένια», αναπτύχθηκαν στις μεγάλες πόλεις της οθωμανικής περιόδου κύρια το 15ο-16ο-17ο αιώνα. Το μπεζεστένι είναι το εμπορικό κέντρο που καθορίζει την πολεοδομική οργάνωση της αγοράς και σηματοδοτεί την «καρδιά» της².

Ο όρος μπεζεστένι προέρχεται από την περσική λέξη «bez» που σημαίνει το βαμβακερό ή λινό ύφασμα. «Bezzaz» σημαίνει τον υφασματέμπορο. Προσθέτοντας την περσική κατάληξη -istan έχουμε τις δύο λέξεις «bezistan» και «bezzazistan» που σημαίνουν την αγορά υφασμάτων. Παράλληλα άρχισε να προφέρεται και bedesten. Στις περιγραφές των πόλεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας από τον περιηγητή Çelebi τον 17ο αιώνα συναντάμε και τις δύο λέξεις³.

Η λέξη bezzazistan δε χρησιμοποιήθηκε στην αρχή για το συγκεκριμένα εμπορικό κτήριο, αλλά για να δηλώσει το μέρος του bazaar που πουλούσε υφάσματα. Ο Cezar αναφέρει μια πρώτη μαρτυρία στα 1272 για το Bezailer

---

1. Η εργασία αυτή αποτελεί μέρος του μεταπτυχιακού που εγκρίθηκε από το τμήμα ιστορίας και αρχαιολογίας με υπεύθυνο καθηγητή τον κ. Γούναρη. Από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω τις εφόρους Χ. Τσιούμη, σήμερα καθηγήτρια του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, και την Ε. Νικολαΐδου, που μου έδωσαν την ευκαιρία μέσα από τη μελέτη της αναστήλωσης του μνημείου, να διευρύνω το χώρο της έρευνας και να κατανοήσω ιστορικά ζητήματα του τόπου μας.

2. Cezar M., *Typical commercial buildings of the Ottoman Classical period and the Ottoman construction system*, Istanbul 1983, σ. 40. İnalcık H., «The hub of the city: The bedesten of Istanbul», *International Journal of Turkish Studies* 11 (1979-80) 117. Kuran A., *The Mosque in early Ottoman architecture*, Chicago and London 1968, σ. 23. Tankut G., «The spatial distribution of urban activities in the Ottoman city», *Actes du Colloque. Structure sociale et développement culturel des villes sud-est Europeennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe siecles*, Bucarest 1975, σ. 252. Goodwin G., *A history of Ottoman Architecture*, London 1971, σ. 450. Cerasi M., *La città del Levante, civiltà urbana e architettura sotto gli Ottomani nei secoli XVIII-XIX*, Milano 1988, σ. 121. Ο Braudel αναφέρει πως μέσα στην πόλη βρίσκονταν μια άλλη πόλη το μπεζεστένι. Braudel F., *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*, vol. 1, 2. Glasgow 1975, σσ. 312, 351.

3. Cezar, ό.π., σ. 10. Φάλλμπος Φ., «Μπεζεστένια και χάνια στη Σμύρνη», *Μικρασιατικά χρονικά Θ'* (1961) 130-131. Μοσχόπουλος Ν., «Η Ελλάδα κατά τον Εβλιά Τσελεμπή», *Ε.Ε.Β.Σ. ΙΣΤ'* (1940) 345, υπ. 1. Kreiser K., «Bedesten-Bauten im Osmanischen Reich», *Istanbuler Mitteilungen*, Band 29 (1979) 371.

Εικ. 1. Το μπεζεστενί της Θεσσαλονίκης.

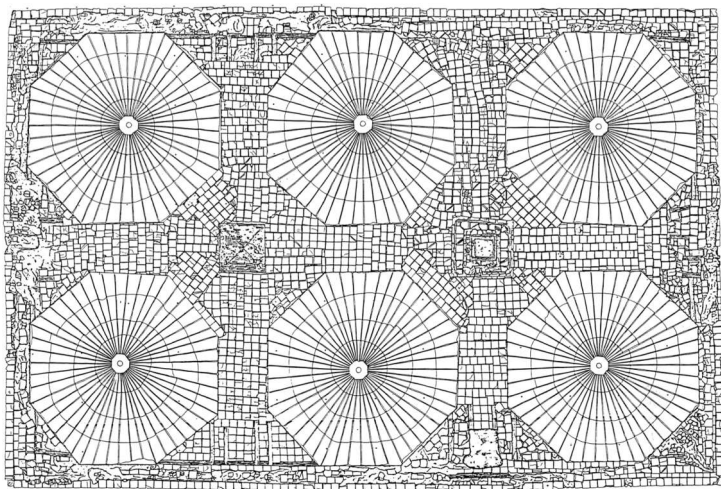
Han και Bezçiler pazarı στο Kırşehir. Η μαρτυρία αυτή είναι μια ένδειξη ότι η λέξη χρησιμοποιούνταν και για το κτήριο και για το μέρος του bazar που πωλούνταν υφάσματα⁴. Η λέξη τέλος, έφτασε να σημαίνει το ειδικό κτήριο με τη λειτουργία του μπεζεστενίου. Η σύγχυση ιδιαίτερα ανάμεσα στον αραστά και στο μπεζεστενί είναι συχνή. Για παράδειγμα το μπεζεστενί του Gazi Husrev Bey στο Σεράγεβο, ενώ η κάτοψή του είναι η τυπική του αραστά, περιγράφεται και αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως μπεζεστενί⁵.

Ο Eyice υποστηρίζει ότι συχνά ο διαχωρισμός ανάμεσα στο μπεζεστενί και τα άλλα εμπορικά κτήρια δεν είναι σαφής. Πέρα από τη «σύγχυση» που αναφέρθηκε προηγουμένως ανάμεσα στον αραστά —εμπορικό κτήριο με κατστήματα εν σειρά— και το μπεζεστενί ή ανάμεσα στ' άλλα εμπορικά κτήρια⁶, οι μελετητές των κτηρίων αυτών δεν διαχώριζαν τα μπεζεστενία

4. Cezar, *ό.π.*, σ. 11.

5. Cezar, *ό.π.*, σσ. 149-150. Ο Eyice αναφέρει μια σειρά από κτήρια που ενώ ήταν χάνια ή αραστάς αναφέρονται ως μπεζεστενία, όπως η σκεπαστή αγορά του τζαμιού του Selim στην Αδριανούπολη, το ίδιο η αγορά του Sultan Ahmet στην Κωνσταντινούπολη, το Misir çarşı της Κωνσταντινούπολης, η αγορά του Sokollu τζαμιού στο Luleburgaz κ.ά. Eyice S., «Les "bedestens" dans l'architecture Turque», *Atti del secondo Congresso internazionale di Arte Turca*, Napoli 1965, σ. 116.

6. Eyice, *ό.π.*, σ. 116, Cerasi, *ό.π.*, σ. 125. Kreiser, *ό.π.*, σ. 368.

Σχ. 1. Κάτοψη της στέγης του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης αρχική φάση (από το *A history of Ottoman Architecture* του G. Goodwin).

από τις άλλες αγορές. Για πρώτη φορά ο Unsal επιχειρεί το σαφή διαχωρισμό των μπεζεστενίων στη μελέτη του *Turkish Islamic Architecture* στα 1959⁷. Από τότε αρκετοί μελετητές, όπως θα δούμε παρακάτω, θα ασχοληθούν με την αρχιτεκτονική, την κοινωνική και οικονομική λειτουργία των κτηρίων αυτών.

Οικονομική λειτουργία των μπεζεστενίων

Η στενή σχέση των μπεζεστενίων με την πόλη, η οργάνωση του εμπορικού κέντρου γύρω από το εμπορικό αυτό κτήριο, «η πόλη μέσα στην πόλη», όπως ονομάζει ο Braudel το μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης⁸, εντοπίζεται στο 15ο-16ο αιώνα. Τα κτήρια αυτά σηματοδοτούν την «οικονομική άνθηση», αλλά ταυτόχρονα και το στενό κρατικό έλεγχο της οθωμανικής κυβέρνησης.

Αν και ορισμένα μπεζεστένια θα οικοδομηθούν αργότερα από το 16ο αιώνα —αριθμός ελάχιστος όπως θα δούμε— δεν θα διαφοροποιηθούν τυπο-

7. Eyice, ό.π., σ. 113.

8. Braudel, ό.π., σ. 351.

λογικά, αλλά και δεν θα διαφοροποιήσουν την οικιστική οργάνωση του εμπορικού κέντρου των πόλεων⁹.

Το μπεξεστένι που ορίζει και το κέντρο του εμπορικού τμήματος της πόλης αναφέρεται στα διάφορα οθωμανικά αρχεία ως ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς της πόλης. Ο Çelebi περιγράφοντας τις οθωμανικές πόλεις του 17ου αιώνα τις χωρίζει σε δυο κατηγορίες, σ' αυτές που είχαν μπεξεστένια και σ' αυτές που δεν είχαν¹⁰. Φαίνεται αρκετά ακριβής στις περιγραφές του στο σημείο αυτό, επισημαίνει σε αρκετές πόλεις την απουσία του μπεξεστενίου και τονίζει αρκετές φορές ότι τα εμπορικά χάνια στις περιπτώσεις αυτές λειτουργούσαν ως μπεξεστένια¹¹.

Κατά κανόνα, όλα τα μπεξεστένια ήταν βακουφικά κτίσματα, αποτελούσαν δηλαδή σημαντικές πηγές ενίσχυσης των θρησκευτικών και κοινωνικών ιδρυμάτων, εξασφάλιζαν υψηλά εισοδήματα στον ιδρυτή τους και χτίζονταν από σουλτάνους, πασάδες, βεζύρηδες, μπέηδες και γενικά ανώτερους αξιωματούχους του οθωμανικού κράτους¹².

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι ο όρος bezzazistan χρησιμοποιήθηκε στην αρχή για να δηλώσει το μέρος του παζαριού που πουλούσε υφάσματα. Όπως υποστηρίζει ο İnalçık, το εμπορικό κέντρο των μουσουλμανικών πόλεων, όπου οι έμποροι εμπορεύονταν την πρώτη ύλη των υφασμάτων (μετάξι, μαλί, βαμβάκι κλ.) και διέθεταν τα προϊόντα στις μακρινές αγορές, ονομαζόταν bezzazistan¹³. Το εμπόριο των υφασμάτων υπήρξε πάντα σημαντικό στην Εγγύς Ανατολή. «Το εμπόριο του μεταξιού έφερε τους Βυζαντινούς για πρώτη φορά σε επαφή με τους Τούρκους, οι οποίοι είχαν επεκτείνει την κυριαρχία τους ως τον Καύκασο και όπως και οι Βυζαντινοί, βρισκόνταν σε προστριβές με τους Πέρσες εξ αιτίας του εμπορίου του μεταξιού»¹⁴. Οι πόλεις και τα χωριά της Αιγύπτου ζούσαν για αιώνες από την επεξεργασία των υφασμάτων. Η επεξεργασία των λινών υφασμάτων στη Ν. Αίγυπτο και των μάλινων και βαμβακερών στην Κεντρική και Βόρεια Αίγυπτο απασχολούσε σημαντικό αριθμό του αιγυπτιακού πληθυσμού.

Στη διάρκεια του 16ου αιώνα οι οθωμανοί μονοπωλούσαν το εμπόριο του μεταξιού και των μπαχαρικών και η Προύσα γινόταν ο ενδιάμεσος σταθμός για το εμπόριο Ανατολής και Δύσης, όπου το μετάξι από την Περσία και

9. Cezar, *ό.π.*, σ. 164.

10. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 2. Kreiser, *ό.π.*, σ. 368. Cezar, *ό.π.*, σσ. 166-167.

11. Cezar, *ό.π.*, σ. 167.

12. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 2. Kreiser, *ό.π.*, σ. 372. Cezar, *ό.π.*, σ. 235. İnalçık H., «The Ottoman Economic mind and aspects of the Ottoman economy», *X The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, σ. 208.

13. İnalçık H., «The foundations of the Ottoman economico-social system in cities», *Studia Balkanica, III la ville balcanique XVe-XIXe siecles* (Sofia 1970) 21, σπ. 17.

14. Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. Α', Αθήνα 1978, σ. 140.

τα μπαχαρικά από τις Ινδίες ανταλλάσσονταν για τα ευρωπαϊκά μάλλινα¹⁵. Η Προύσα λοιπόν «ήταν ένα σημαντικό κέντρο μεταξοβιομηχανίας και έκανε εξαγωγή ελαφρών και βαριών μεταξωτών διάφορων τύπων για τον εφοδιασμό της εσωτερικής και εξωτερικής αγοράς»¹⁶. Το μετζί που έφερναν τα καρβάνια από την Περσία ξεφορτωνόταν στο μπεζεστενί, όπου κάθε hamji —έμποροι που ασχολούνταν με το ακατέργαστο μετάξι— αγόραζε το μεριδίο του. Την πρώτη αυτή ύλη την πουλούσε στους υφαντουργούς, αφού πρώτα φρόντιζε για την επεξεργασία τους, δηλαδή για το κουβάριασμα, το πλέξιμο και το βάνισμο¹⁷.

Τα κτήρια αυτά, δηλαδή τα μπεζεστενία, λειτουργούσαν ως κέντρα γενικόττερα προώθησης του εμπορίου των υφασμάτων, ήταν συνήθως κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου, αλλά σε αντίθεση με τα χάνια δεν λειτούργησαν ποτέ ως κέντρα βιοτεχνικής παραγωγής. Ενώ δηλαδή ορισμένα χάνια λειτούργησαν, ιδιαίτερα στην Προύσα, ως εργαστήρια της βιοτεχνικής παραγωγής των υφασμάτων, το μπεζεστενί και γενικότερα όλα τα μπεζεστενία ήταν αποκλειστικά κέντρα εμπορίου.

Οι περισσότερες λοιπόν πόλεις που συμμετείχαν στο εμπόριο των υφασμάτων είχαν και ένα μπεζεστενί.

Η Αδριανούπολη ήταν μια πόλη με μπεζεστενί, όπου οι έμποροι υφασμάτων της τσόχας (zıha) και των βαμβακερών (bezzaz) έκαναν σημαντικό εμπόριο και με υφάσματα που εισάγονταν από την Ευρώπη, ιδιαίτερα από τη Φλωρεντία και το Λονδίνο, αλλά και με τα εγχώρια μάλλινα της Θεσσαλονίκης¹⁸. Οι bezzaz εισάγανε τα είδη τους κυρίως από τη Δ. Ασία και σε μικρότερες ποσότητες από την Αίγυπτο, Υεμένη και Ινδία.

Το μπεζεστενί της Αγκυρας σχεδιάστηκε ειδικά για το εμπόριο και την εξαγωγή της ντόπιας παραγωγής του mohair¹⁹.

Η Φιλιππούπολη, που ήταν κέντρο εξαγωγής του αμπά και στα μέσα του 16ου αιώνα ο αμπάς εξαγόταν στη Συρία, στη Δαμασκό και οι εξαγωγές έφταναν μέχρι το Χαλέπι²⁰, είχε και αυτή μπεζεστενί.

Η Θεσσαλονίκη, μια άλλη πόλη με μπεζεστενί, πέρα απ' ό,τι τα μάλλινα της εξασφάλιζαν την επάρκεια των στρατιωτικών προμηθειών, ήταν δηλαδή μια υφαντουργία «οικιακής ανταπόκρισης», τα μάλλινά της εξαγόταν στα

15. İslamoğlu H., Keyder C., «Agenda for Ottoman Study», *Review I 1* (Summer 1977) 42.

16. İnalçık H., «Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική αυτοκρατορία» στο Σ. Ασδραχάς, (επ.) *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 507.

17. İnalçık, 1979, ό.π., σ. 510.

18. İnalçık, 1979, ό.π., σ. 517.

19. İnalçık, 1979-80, ό.π., σ. 2, υπ. 8.

20. Todorova M., «Handicrafts and guild organisation in Bulgaria», *Economies Mediterraneennes equilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siecles*, Tome III (Athènes 1986) 276.

Βαλκάνια και βόρεια του Δούναβη²¹.

Ωστόσο, το τέλος του 16ου αιώνα, θα σημάνει και την αρχή άλλων διαδικασιών και εξελίξεων με πολλαπλές επιπτώσεις στις οικονομικές και κοινωνικές δομές της αυτοκρατορίας και συνακόλουθα στην οργάνωση των πόλεων. Για παράδειγμα, η καταστροφή «των δρόμων του μεταξιού» με τις κοινωνικές αναταραχές που θα ξεσπάσουν στη Μ. Ασία στο τέλος του 16ου αιώνα, θα επιταχύνουν την παρακμή των πόλεων, όπως η Προύσα²².

Οι οικονομικές λειτουργίες των μπεζεστένιων, όπως προκύπτουν μέσα από τις δημοσιευμένες πηγές, φαίνεται ότι ήταν σαφώς καθορισμένες.

1. Το μπεζεστένι ήταν το κτήριο όπου φυλάγονταν με ασφάλεια και πουλιούνταν τα πολυτίμα εισαγόμενα και μη αγαθά, κύρια υφάσματα αλλά και πολυτίμες πέτρες, μέταλλα, χρυσό, ασημί και κοσμήματα²³. Ήταν το κατεξοχήν εμπορικό κτήριο πώλησης υφασμάτων και οι κάτοχοι των καταστημάτων του μπεζεστενίου θεωρούνταν πλούσιοι και είχαν τη γενική κοινωνική αναγνώριση²⁴.

Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν δύο μπεζεστένια, το Eski Bedesten (παλιό μπεζεστένι) και το Yeni ή Sandal Bedesten (νέο μπεζεστένι ή του μεταξιού). Ενώ στο παλιό μπεζεστένι πωλούσαν κοσμήματα, πολυτίμες πέτρες και μέταλλα, στο νέο μπεζεστένι, όπως αναφέρει ο Çelebi, πωλούσαν μετάξι και πολυτελή υφάσματα²⁵. Το μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης ήταν το κέντρο της συναλλαγής των εμπορών των πολυτελών υφασμάτων. Οι έμποροι του μπεζεστενίου αποτελούσαν μια συντεχνία και κατείχαν από τον ίδιο το Σουλτάνο το δικαίωμα του μονοπωλίου των υφασμάτων αυτών. Ο İnalçık αναφέρει πως, όταν παρόμοια υφάσματα μ' αυτά που εμπορεύονταν στο μπεζεστένι πουλήθηκαν στο Γαλατά, οι έμποροι του μπεζεστενίου διαμαρτυρήθηκαν στον ίδιο το Σουλτάνο. Στα μέσα του 16ου, όμως, ήδη φαίνεται ότι το προνόμιο αυτό αφαιρείται από τους εμπόρους του μπεζεστενίου, από την ίδια την οθωμανική κυβέρνηση²⁶.

2. Ήταν το κέντρο όπου οι (kaid) ή (kain) —εγκατεστημένος έμπορος— (υπήρχαν και έμποροι που ταξίδευαν χωρίς να διαθέτουν μόνιμη εγκατάσταση, οι saffar), οργάνωναν τα καραβάνια, κανόνιζαν και αποφάσιζαν τις

21. İnalçık H., «Capital in the Ottoman Empire», *XII The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, σ. 118.

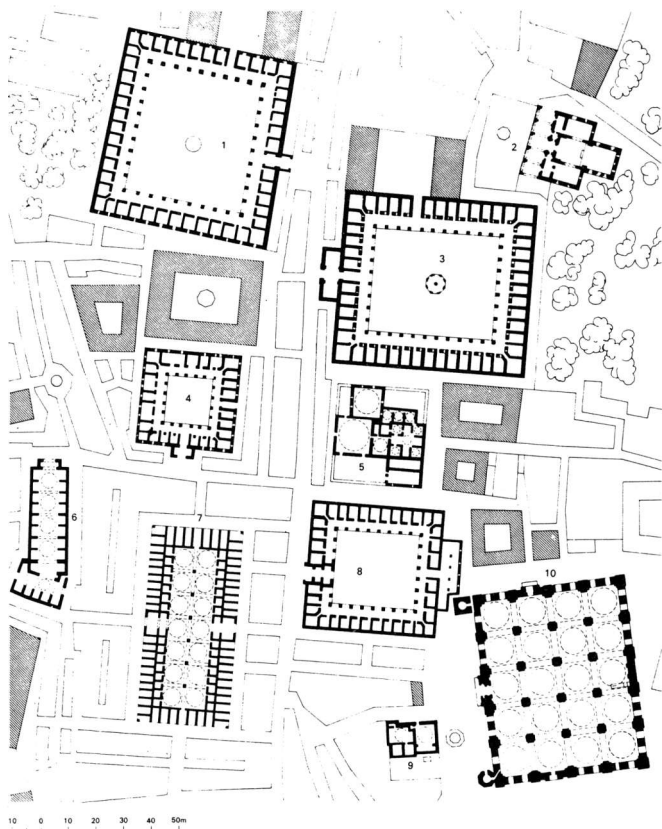
22. İslamoğlu - Keyder, *ό.π.*, σ. 43. Barkan, 1975, σ. 3.

23. Kuran, *ό.π.*, σ. 23. Unsal B., *Turkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman times*, London 1959, σ. 56. İnalçık, 1979-80, σ. 2. Cezar, *ό.π.*, σσ. 10-11, 235-238. Eyice, *ό.π.*, σ. 113.

24. Οι έμποροι του μπεζεστενίου διέθεταν κύρος και θεωρούνταν «σύμβολα» τιμιότητας, γι' αυτό και τους καλούσαν να καταθέσουν στα δικαστήρια ως ειδικούς στην επίλυση εμπορικών ζητημάτων. Cezar *ό.π.*, σσ. 238-239.

25. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 5, υπ. 20. Mantran, 1962, σσ. 465-467.

26. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 3.

Σχ. 2. Κάτοψη του μπεζετενίου της Προύσας και του Ulu cami (7 μπεζετενί - 10 Ulu cami) (από το αρχείο της 9ης Εφορείας Βυζ. Αρχαιοτήτων - της Π. Αστρεϊνίδου - σχεδ. παρουσίαση Ε. Μάλλη).

επενδύσεις τους. Ήταν επίσης το μέρος όπου γίνονταν δημόσιες και σημαντικές δικαιοπραξίες.

3. Ήταν ο τόπος όπου κατατίθενταν χρήματα, κοσμήματα και πολύτιμα έγγραφα που αφορούσαν στη ζωή των κατοίκων της πόλης. Λειτουργούσαν

δηλαδή ως είδος σημερινής τράπεζας²⁷. Τα χρήματα που κατατίθενταν μπορούσαν να παραμείνουν με ασφάλεια για χρόνια.

Τα βακουφικά έσοδα επίσης μπορούσαν να κατατεθούν στο μπεζεστένι και τα έξοδα του βακουφιού να αντιμετωπισθούν με τις αναλήψεις που θα γίνονταν από την κατάθεση²⁸.

Επίσης στο μπεζεστένι φυλάγονταν οι περιουσίες και οι κληρονομίες των πολιτών που είχαν πεθάνει. Οι περιουσίες αυτές προκειμένου να απομακρυνθούν από το μπεζεστένι έπρεπε πρώτα να καταγραφούν. Ο İnalçık αναφέρει ότι σύμφωνα με τα βακουφικά κατάστιχα της Αγίας Σοφίας στα 1488 υπήρχαν στο μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης 126 καταστήματα που διέθεταν έναν ιδιαίτερο χώρο-sanduk —για την ασφαλή φύλαξη των αντικειμένων αξίας²⁹.

Το ουσιαστικό σημείο είναι ότι τα κτήρια αυτά παρείχαν ασφάλεια και προστασία. Δεν έκλειναν μόνο οι πύλες τους «ερμητικά» το βράδυ, αλλά στο εσωτερικό του διανυκτέρευαν ειδικοί φύλακες, οι πασβάντηδες³⁰.

4. Μια άλλη σημαντική λειτουργία του μπεζεστενίου ήταν εκείνη της παρακολούθησης των ισοτιμιών του οθωμανικού νομίσματος με τα ξένα νομίσματα. Η κίνηση των τιμών καταγραφόταν στα βιβλία του Eski Bedesten της Κωνσταντινούπολης από τον Bedesten Kethüdası. Ο ίδιος ήταν υπεύθυνος για τον έλεγχο και τη γνησιότητα των κραμάτων των πολύτιμων μετάλλων που χρησιμοποιούσαν οι κοσμηματοπώλες³¹.

5. Μια επίσης σημαντική μαρτυρία διασώζουν οι πηγές για το μπεζεστένι της Προύσας. Ο dagmacı που ήταν ο κρατικός υπεύθυνος για τον έλεγχο της ποιότητας των υφασμάτων, σφράγιζε και επικύρωνε τη γνησιότητα της ποιότητας των υφασμάτων³².

6. Τέλος, θα αναφερθούμε σε μια τελευταία λειτουργία που διασώζουν οι πηγές για τα μπεζεστένια της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή της αγοράς των δούλων. Το εμπόριο ορισμένων δούλων πραγματοποιούνταν μέσα στα μπεζεστένια, όπου οι δούλοι εκτίθενταν ως εμπορεύματα και οι αγοραστές μπορούσαν να αγοράσουν αυτούς που επέλεγαν³³.

27. Kuran, *ό.π.*, σ. 23. Cezar, *ό.π.*, σ. 235. İnalçık, 1979-80, σσ. 1-3.

28. Cezar, 1985, σ. 235. Mantran R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, σ. 453.

29. Kuran *ό.π.*, σ. 23. Αναφέρονται από τον White ειδικά κουτιά «strong, fire-proof boxes sunken into a wall of masonry under the floor» ή από τον Dermeschawn «wooden boxes in which precious textiles are stored in the shops». İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 5, υπ. 21.

30. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 10. Cezar, *ό.π.*, σ. 232.

31. Cezar, *ό.π.*, σ. 238.

32. Cezar, *ό.π.*, σ. 232.

33. Την πληροφορία για το εμπόριο των δούλων στα μπεζεστένια τη δίνει ο İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 5, υπ. 20. O Braudel αναφέρει πως οι δούλοι εκτίθενταν μέσα στο μπεζεστένι της

Στα μπεζεστένια, κέντρα συναλλαγών υφασμάτων, κοσμημάτων και γενικότερα του χρήματος, που λειτουργούσαν ως φορείς εξουσίας ως ένα σημείο του ίδιου του κράτους, εκτός από τους εμπόρους, υπήρχαν και ορισμένοι «υπάλληλοι», οι αρμοδιότητες των οποίων ήταν σαφώς καθορισμένες, που φρόντιζαν για την καλή λειτουργία του κτηρίου.

Ένας απ' αυτούς ήταν ο *dellâl* ή *tellâl*, επιφορτισμένος με τη διατήρηση της τάξης. Πολλές φορές οι ίδιοι λειτουργούσαν και ως «πράκτορες» των εμπόρων, πουλώντας ορισμένα εμπορεύματα έξω από το ίδιο το κτήριο. Για παράδειγμα στο μπεζεστένι της Προύσας πωλούσαν το μετάξι (μεταξωτή κλωστή) έξω από το κτήριο. Συμφωνούσαν ως προς τη χαμηλότερη τιμή που θα έπρεπε να πωληθεί το εμπόρευμα και γυρνούσαν ζητώντας προσφορές μέχρι να καταλήξουν στην πιο συμφέρουσα³⁴.

Υπήρχαν επίσης οι νυχτοφύλακες —*pasban*— που φύλαγαν το κτήριο τη νύχτα³⁵. Το μπεζεστένι έκλεινε ερμητικά τη νύχτα και οι νυχτοφύλακες που διανυκτέρευαν, φρόντιζαν να μην παραμείνει κανένας μέσα. Το πρωί πριν την είσοδο των εμπόρων στο μπεζεστένι, διαβάζονταν προσευχές. Ο Cezar αναφέρει την πληροφορία ότι στο μπεζεστένι της Tosya στα 1787 είχε οριστεί από το σουλτάνο Abdulhamîd I συγκεκριμένο άτομο που θα διάβαζε τις προσευχές το πρωί στο άνοιγμα του μπεζεστενιού³⁶.

Οι χαμάληδες του μπεζεστενιού ήταν μια άλλη κατηγορία που φρόντιζε σε περίπτωση πυρκαγιάς για τη μεταφορά των εμπορευμάτων έξω από το κτήριο³⁷.

Οι νυχτοφύλακες (*pasban*) και οι *dellâl* διορίζονταν με βεράτι του σουλτάνου, ελέγχονταν και τιμωρούνταν σε περίπτωση που «πρόσβαλλαν» ή ανακαλύπτονταν καταχραστές από τον *kethüda* του μπεζεστενιού.

Ο *kethüda* του μπεζεστενιού διοριζόταν από το ίδιο το κράτος και λειτουργούσε και ως υπεύθυνος των υπαλλήλων του κτηρίου αλλά και ως αντιπρόσωπος των εμπόρων³⁸.

Κωνσταντινούπολης και οι αγοραστές περνώντας από μπροστά τους πολλές φορές «έφτυναν» στο πρόσωπό τους, για να ξεχωρίσουν τους νέους από τους γηραιότερους. Ήθελαν να δουν αν υπήρχε κάποιο στρώμα πούδρας στα πρόσωπά τους, που μέσα στο σκοτεινό μπεζεστένι μπορούσε να ξεγελάσει τον αγοραστή. Braudel, *ό.π.*, σσ. 312-313.

34. Cezar, *ό.π.*, σσ. 231, 248, *υπ.* 162.

35. Cezar, *ό.π.*, σσ. 232-238. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 10. Ο Φάλμπους τους ονομάζει «μπεξήδες», αλλά φαίνεται πως η πιο συχνή ονομασία των φυλάκων αυτών ήταν πασβάντηδες. Φάλμπους, *ό.π.*, σ. 131.

36. Cezar, *ό.π.*, σ. 233.

37. Cezar, *ό.π.*, σ. 232.

38. Για τις αρμοδιότητες του *kethüda* του μπεζεστενιού στους Cezar, *ό.π.*, σσ. 231-234 και İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σσ. 9-10.

Ιστορικά-αρχιτεκτονικά στοιχεία των μπεζεστενίων

Το πρώτο οθωμανικό μπεζεστένι χτίστηκε από τον Βαγιαζίτ στην Προύσα. Αν και τουλάχιστον εκατό χρόνια νωρίτερα, ένα άλλο κτήριο, «το χάνι του bezzaz» στο Beyşehir, βακουφικό κτίσμα του τζαμιού του Emir Esrefoglu στα 1297, αποτελεί κατά τον Cezar το αληθινό «πρωτότυπο» των κατοπινών οθωμανικών μπεζεστενίων. Ένα άλλο κτήριο στην Alanya, την περίοδο των Σελτζούκων, πιστεύεται ότι υπήρξε μπεζεστένι, αν και η άποψη αυτή φαίνεται ότι έχει αμφισβητηθεί. Ο Cezar υποστηρίζει ότι από την περιγραφή του κτηρίου αυτού που παραδίδεται από τον Çelebi φαίνεται πως πρόκειται για μια σειρά καταστημάτων, δηλαδή για έναν αρασά³⁹.

Επίσης το παλιό μπεζεστένι (Eski Bedesten) της Κωνσταντινούπολης θα υποστηριχθεί από ορισμένους ερευνητές ότι ήταν κτήριο της βυζαντινής περιόδου, ενώ από άλλους θα αμφισβητηθεί⁴⁰.

Τα μπεζεστένια ήταν σχεδόν όλα κτήρια ορθογωνικής κάτοψης και σπανιότερα τετραγωνικής. Η ενότητα του τετράγωνου θολοσκέπαστου χώρου που επαναλαμβάνεται χαρακτηρίζει και τους δύο τύπους των κατόψεων. Ο συνδυασμός της θολωτής ενότητας, που ανάλογα μεγαλώνει ή μικραίνει, είναι ένα κύριο χαρακτηριστικό της οθωμανικής αρχιτεκτονικής⁴¹. Πεσσοί τετράγωνοι ή σε σχήμα σταυρού ή κίονες φέρουν το θόλο του κάθε ανεξάρτητου τετραγώνου. Η μετάβαση από την τετράγωνη βάση στο κυκλικό θόλο γίνεται συνήθως με τη βοήθεια λοφίων, στοιχείων που η συστηματική ενσωμάτωσή τους στα οθωμανικά κτήρια, δεν αρχίζει νωρίτερα από το δεύτερο τέταρτο του 15ου αιώνα.

Ενώ στην πρόωμη οθωμανική αρχιτεκτονική η μετάβαση από τον ημισφαιρικό συνήθως πλίνθινο θόλο στην τετράγωνη βάση γίνεται είτε με τα ημιχώνια, τους μικρούς αψιδοειδείς θολίσκους, είτε με τη ζώνη που συντίθεται από τις σπασμένες τετραγωνικές επιφάνειες, είτε με τα λοφία, από το 15ο αιώνα διαπιστώνεται η συστηματική ενσωμάτωση των λοφίων στα οθωμανικά κτήρια⁴².

Η τυπολογική ομοιότητα ανάμεσα στο οθωμανικό μπεζεστένι, ένα κατεξοχήν κοσμικό κτήριο και το Ulu camii της Προύσας, ένα θρησκευτικό κτήριο, αποδεικνύει ότι η λειτουργία και η χρήση των κτηρίων αυτών δεν είναι συνάφηση πάντοτε και της αρχιτεκτονικής τους τυπολογίας⁴³ (σχ. 2). Η άποψη

39. Cezar, *ό.π.*, σσ. 162-163. Unsal, *ό.π.*, σσ. 56, 58.

40. Cezar, *ό.π.*, σσ. 175, 178.

41. Kuran, *ό.π.*, σσ. 30, 150. Goodwin, *ό.π.*, σ. 200.

42. Kuran, *ό.π.*, σ. 31.

43. Sims E., «Markets and Caravanserais», στο G. Mitchell (ed) *Architecture of the Islamic World*, London 1978, σσ. 107, 111. Kuran, *ό.π.*, σσ. 151-152. Mango C., *Architettura Bizantina*, Milano 1970, σ. 6.

της Tankut, ότι ακριβώς αυτή η ομοιότητα των κατόψεων υποδηλώνει ως ένα βαθμό τη μη εξειδίκευση των λειτουργιών της πόλης την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, πιστεύω ότι δεν είναι απόλυτα τεκμηριωμένη⁴⁴.

Οι αναφορές αυτές στο θολοσκέπαστο τετράγωνο του πρώιμου οθωμανικού *ulu camii* και γενικότερα στη χρήση αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου που θα περάσει στα μπεζεστένια της οθωμανικής αυτοκρατορίας επισημαίνουν την «τυποποίηση» μεγεθών και σχήματος, τη συνάθροιση των επιμέρους στοιχείων που χαρακτηρίζει την οθωμανική αρχιτεκτονική του 15ου αιώνα.

Απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση της αρχιτεκτονικής μιας εποχής παραμένει πάντοτε η γνώση της τεχνικής της εποχής, γιατί από αυτήν θα εξαρτηθεί η δυνατότητα ή η αδυναμία να πραγματοποιηθούν ορισμένα αρχιτεκτονικά σχήματα⁴⁵. Η τυποποίηση και ο συντηρητισμός χαρακτηρίζουν την αρχιτεκτονική του Μωάμεθ του Β΄. Οι καινοτομίες την εποχή αυτή σπανίζουν και τα κτήρια οικοδομούνται με μια σπατάλη υλικών και εργατικών χειριών⁴⁶, μέσα στο πνεύμα πάντα της αρχιτεκτονικής της επηρεασμένης από τη στρατιωτική τέχνη. Ο συντηρητισμός αυτός δε θα αποτυπωθεί μόνο στα μπεζεστένια, αλλά και στα τζαμιά και γενικότερα σ' όλα τα δημόσια κτήρια της εποχής. Όπως υποστηρίζει ο Goodwin «τα μεγαλύτερα τζαμιά και μπεζεστένια θα είναι θαυμαστά συμπαγή και οι αναλογίες τους αυστηρά μαθηματικές»⁴⁷. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα προσδιορίσουν και την αρχιτεκτονική των μπεζεστενίων.

Τα στοιχεία της «κλασικής» οθωμανικής αρχιτεκτονικής θα τα συναντήσουμε αργότερα στα τζαμιά που χτίστηκαν στη διάρκεια των χρόνων του Βαγιαζίτ του Β΄, η δημιουργία της καινούργιας γλώσσας στην οθωμανική αρχιτεκτονική θα καθιερωθεί αργότερα στα χρόνια του Süleyman⁴⁸.

Η αρχιτεκτονική όμως των μπεζεστενίων όχι μόνο δε φέρνει καινοτομίες, αλλά αντίθετα παρουσιάζει μια τυποποίηση μεγεθών και σχημάτων⁴⁹ που θα ακολουθηθεί σε όλη τη χρονική διάρκεια της οικοδόμησης των αγορών αυτών. Φυσικά οι μορφολογικές ιδιαιτερότητες, όπως το είδος των υλικών που θα χρησιμοποιηθούν, θα διαφοροποιηθούν ανάλογα και με το γεωγραφικό χώρο. Το κύριο υλικό δομής μπορεί να είναι ο φυσικός ακατέργαστος λίθος ή η απομίμηση του ψευδοπερίκλειστου με την παρεμβολή των πλίνθων. Ωστόσο η κάτοψη των κτηρίων αυτών δεν διαφοροποιείται ποτέ. Η ενότητα του τετράγωνα θολοσκέπαστου χώρου που επαναλαμβάνεται αποτελεί πάντα το κύριο

44. Tankut, *ό.π.*, σ. 261.

45. Mango, *ό.π.*, σ. 7.

46. Goodwin, *ό.π.*, σ. 200.

47. Goodwin, *ό.π.*, σσ. 106-107.

48. Kuran, *ό.π.*, σ. 5. Goodwin, *ό.π.*, σ. 197.

49. Unsai, *ό.π.*, σ. 58. Goodwin, *ό.π.*, σ. 197.

χαρακτηριστικό των κτηρίων αυτών.

Για να κατανοήσουμε λοιπόν την «τυποποίηση» της αρχιτεκτονικής των μπεζεστενίων, μια ασφαλής μέθοδος είναι η συγκριτική παρουσίαση ορισμένων κατόψεων των κτηρίων αυτών.

*Το μπεζεστένι της Προύσας*⁵⁰

Το μπεζεστένι της Προύσας χτίστηκε στα χρόνια του Βαγιαζίτ. Είναι κτήριο ορθογωνικής κάτοψης διαστάσεων 10×33 μ. Έξι τετράγωνοι πεσσοί με κυκλικά τόξα φέρουν τους δεκατέσσερις θόλους. Φωτιστικά ανοίγματα υπάρχουν συμμετρικά στην περιμετρική τοιχοποιία του μπεζεστενίου, από ένα αντίστοιχα κάτω από κάθε τρούλο. Το κτήριο είναι μολυβδοσκέπαστο και έχει 32 εσωτερικά καταστήματα και 68 εξωτερικά⁵¹. Η κατανομή αυτή των καταστημάτων στο εσωτερικό δηλώνει τη μεγάλη εκμετάλλευση του χώρου. Όπως αναφέρθηκε, τα μικρά αυτά καταστήματα των μπεζεστενίων εξασφάλιζαν μεγάλα εισοδήματα στο βακούφι. Τα εξωτερικά καταστήματα του μπεζεστενίου της Προύσας στέγαζαν λειτουργίες διαφορετικές από εκείνες των εσωτερικών καταστημάτων.

*Το μπεζεστένι της Αδριανούπολης*⁵²

Το μπεζεστένι της Αδριανούπολης έχει όπως και το μπεζεστένι της Προύσας δεκατέσσερις θόλους. Οι διαστάσεις του είναι 40,80×78,35 μ. Οι έξι κεντρικοί πεσσοί που φέρουν τους θόλους εδώ δεν είναι τετράγωνοι αλλά ορθογώνιοι. Οξύκορφα ανοίγματα κοσμούν την εξωτερική όψη και αντιστοιχούν δύο σε κάθε στενή πλευρά και επτά σε κάθε μακρά πλευρά. Τα εσωτερικά μικρά καταστήματα αναπτύσσονται κατά μήκος και των τεσσάρων πλευρών του. Η τοιχοποιία του αποτελείται από πελεκητούς λίθους με την παρεμβολή πλίνθινων σειρών. Τα εξωτερικά καταστήματα στέγαζαν λειτουργίες διαφορετικές εκείνων των εσωτερικών καταστημάτων.

50. Οι πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του μπεζεστενίου της Προύσας προέρχονται από τους Goodwin, *ό.π.*, σ. 86. Cezar, *ό.π.*, σσ. 171-172. Unsal, *ό.π.*, σ. 58. Kreiser, *ό.π.*, σσ. 380-381. Eyice, *ό.π.*, σ. 115. Sims, *ό.π.*, σ. 107.

51. Ο Goodwin αναφέρει 56 καταστήματα. Goodwin, *ό.π.*, σ. 86.

52. Οι πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του μπεζεστενίου της Αδριανούπολης προέρχονται από τους Goodwin, *ό.π.*, σ. 86. Cezar, *ό.π.*, σσ. 172-174. Unsal, *ό.π.*, σ. 58, Eyice, *ό.π.*, σ. 115. Kreiser, *ό.π.*, σσ. 381-382.

*Το Eski μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης*⁵³

Το παλιό μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης είναι από τα λίγα μπεζεστενία που διαφοροποιούν όχι τόσο τη γενική τυπολογία —το θολοσκέπαστο τετράγωνο αποτελεί και εδώ το *modulus*— όσο τον αριθμό των θόλων κατά τη στενή όψη του κτηρίου, όπου ο αριθμός δεν είναι ζυγός αλλά μονός. Οι δεκαπέντε θόλοι που αναπτύσσονται σε πέντε σειρές από τρεις θόλους στηρίζονται σε οκτώ πεσσούς μέσω οξυκόρυφων τόξων. Οι διαστάσεις τους στο εσωτερικό είναι 25,35×45,25 μ.

Στο τύμπανο του υπέρθυρου της ανατολικής πύλης του παλαιού μπεζεστενίου της Κωνσταντινούπολης απεικονίζεται ένας μονοκέφαλος αετός. Το λιθανάγλυφο αυτό θα αποτελέσει και το σημείο της χρονολογικής αμφισβήτησης του κτηρίου. Αρχετοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι το κτίσμα ανήκει στη βυζαντινή εποχή. Ανάμεσά τους ο Osman Ergin που στο λήμμα *cağrı* και *bedesten* της Εγκυκλοπαίδειας του Ισλάμ, βασισιμένος στην περιγραφή του İbn Batuta για την Κωνσταντινούπολη, θεωρεί ότι το μπεζεστένι ήταν έργο των Βυζαντινών⁵⁴. Ο αετός στην ανατολική πύλη ενισχύει έτσι την άποψη αυτή. Σίγουρα το λιθανάγλυφο αυτό ως μόνο στοιχείο δεν μπορεί να τεκμηριώσει τη συγκεκριμένη άποψη. Η χρονολόγηση ενός κτηρίου συνεπάγεται τη μελέτη των κτηριολογικών και μορφολογικών στοιχείων του, μαζί με τη γνώση της τεχνικής της εποχής του. Ο İnalçık αντίθετα υποστηρίζει ότι η θέση του μπεζεστενίου της Κωνσταντινούπολης εντοπίζεται δυτικά της παλιάς βυζαντινής αγοράς και ότι χτίστηκε στα 1460-1461⁵⁵. Για να ενισχύσει την άποψη αυτή χρησιμοποιεί την περιγραφή του σύγχρονου ιστορικού της εποχής Κριτόβουλου.

*Το μπεζεστένι της Άγκυρας*⁵⁶

Το μπεζεστένι της Άγκυρας μαζί με τον αραστά αποτελούν μια αρχιτεκτονική ενότητα. Χτίστηκε από τον Mahmut Paşa στη χρονική περίοδο 1464-1471. Τέσσερις τετράγωνοι πεσσοί φέρουν τους δέκα θόλους: φωτιστικά ανοίγματα υπάρχουν ψηλά επάνω από τη στάθμη της οροφής των καταστημάτων του αραστά. Το μπεζεστένι της Άγκυρας αναστηλώθηκε και σήμερα λειτουργεί ως μουσείο.

53. Αντίστοιχα οι πληροφορίες για το μπεζεστένι της Κωνσταντινούπολης προέρχονται από τους Goodwin, *ό.π.*, σ. 332. Cezar, *ό.π.*, σσ. 175-178. Unsal *ό.π.*, σσ. 58-59. Eyice, *ό.π.*, σ. 115. Kreiser, *ό.π.*, σσ. 384-385. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, 1-17. *The Encyclopaedia of Islam* - Vol. IV, fasc. 63-64, Leiden 1973, σσ. 227.

54. Cezar, *ό.π.*, σσ. 175-178, υπ. 44-45.

55. *Encyclopaedia of Islam*, *ό.π.*, σ. 227. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 4.

56. Goodwin, *ό.π.*, σ. 331. Cezar, *ό.π.*, σσ. 210-213. Unsal *ό.π.*, σ. 58. İnalçık 1979-80, *ό.π.*, σ. 2 υπ. 8.

*Το μπεξεστένι της Καλλίπολης και της Περγάμου*⁵⁷

Στα απλά μπεξεστένια, δηλαδή τα μπεξεστένια με τον ενιαίο, αδιάρρηκτο εσωτερικό χώρο, ανήκει το μπεξεστένι της Περγάμου και της Καλλίπολης. Δύο πεσσοί φέρουν τους έξι θόλους. Σύμφωνα με τις πηγές, το μπεξεστένι της Καλλίπολης αναφέρεται στα βακουφικά κτίσματα του Saruca Paşa στα 1456.

Επίσης υπάρχουν τα μπεξεστένια με τον εσωτερικό αδιάρρηκτο χώρο αλλά με εξωτερικά καταστήματα κατά το παράδειγμα των μεγάλων μπεξεστενίων, όπως της Προύσας και της Αδριανούπολης. Είναι τα μπεξεστένια του Terkidag και της Manisa⁵⁸.

Τα παραδείγματα αυτά επιβεβαιώνουν τη συμμετρία, την τυποποίηση των αγορών αυτών, τυποποίηση που θα ακολουθηθεί πιστά σ' όλο το γεωγραφικό χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Μπεξεστένι Θεσσαλονίκης: Ιστορία - Πηγές - Χρονολόγηση

Το μπεξεστένι της Θεσσαλονίκης (εικ. 1, σχ. 1) ανήκει στα πρώτα κτήρια της πόλης μετά την άλωση. Η ανέγερσή του τοποθετείται από τους ιστορικούς Βακαλόπουλο και Δημητριάδη στα χρόνια του Βαγιαζίτ του Β' (1481-1512)⁵⁹. Την ίδια χρονολόγηση δίνει και ο Ayverdi ο οποίος αναφέρει ότι πιθανά ανεγέρθη στα χρόνια του Βαγιαζίτ του Β', επειδή στα έσοδα του βακουφίου του Βαγιαζίτ του Β' από τη Θεσσαλονίκη, καταγράφονται και τα έσοδα από τα υπόγεια και καταστήματα ενός μπεξεστενίου⁶⁰. Ο Eyice κατεβάζει ακόμη περισσότερο τη χρονολόγησή του και το τοποθετεί, με κάποια αμφιβολία βέβαια, στο α' μισό του 15ου αιώνα⁶¹. Ο Kreiser που επιχειρεί και μια γενικότερη χρονολογική κατάταξη των μπεξεστενίων σε όλη την οθωμανική αυτοκρατορία, το τοποθετεί σε μια ευρύτερη χρονολογική περίοδο, ανάμεσα στην άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430 και όχι αργότερα από το 1508⁶².

Πριν προχωρήσω στην προσπάθεια χρονολόγησης του μπεξεστενίου της Θεσσαλονίκης, θα συγκεντρώσω τις πληροφορίες που μας δίνουν οι πηγές

57. Cezar, ό.π., σσ. 219-220.

58. Cezar, ό.π., σσ. 186-189.

59. Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 209. Δημητριάδης Β., *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 179.

60. Ayverdi E. H., *Avrupa'da osmanlı mimari eserleri —Bulgaristan, Yunanistan, Arnavulduk*, IV cild 4, 5, 6 kitab, İstanbul 1982, σ. 267. Η μετάφραση του κειμένου οφείλεται στον αναπληρωτή καθηγητή Ι. Αλεξανδρόπουλο.

61. Eyice, ό.π., σ. 116.

62. Kreiser, ό.π., σσ. 395-400.

για το μπεξεστένι.

Στο mukataa του 1472, που ήταν το κατάστιχο των φόρων και των προσόδων που το κράτος ενοικίαζε σε ιδιώτες, που δημοσιεύεται από τον Gökbilgin στα 1952 για την Θεσσαλονίκη, αναφέρονται οι φόροι από το παζάρι, τα φρούρια, τους κήπους, τα μπουστάνια, τις ελιές, τα χαμάμ και τα έσοδα από τα ενοίκια του μπεξεστενίου⁶³.

Ο Lowry στη μελέτη του tahrir defter mufassal (λεπτομερές τεφτέρι καταγραφής) της Κωνσταντινούπολης για τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης στα 1478 δίνει σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση της πόλης. Μέσα από τα έσοδα λοιπόν των κτηρίων της πόλης καταγράφονται φυσικά και τα συγκεκρωμένα κτήρια. Ένα από αυτά είναι και το μπεξεστένι⁶⁴.

Σποραδικές αναφορές στο μπεξεστένι της Θεσσαλονίκης συναντάμε και σε μεταγενέστερα κείμενα. Ένα φερμάνι του 1605 αναφέρει: «Έπειδή όμως ἐκάη τυχαίως ἡ Θεσσαλονίκη, ἀποτεφρώθη δέ ἐν τῇ ὑφασματαγορᾷ καὶ τό ἀπαλακτῆριον τοῦτο φερμάνιον, τινές ἐξ ἡμῶν κατεγράψαν πάλι ὡς φορολογούμενοι κτηνοτρόφοι...»⁶⁵. Ο Μουράτ ο Β΄ είχε αναθέσει σε ορισμένους από τους νέους και παλαιούς Έλληνες τη φύλαξη των πυργων και των παλαιακτῆριων τειχών. Για την υπηρεσία τους αυτή απαλλάχθηκαν από διάφορους φόρους⁶⁶. Το φερμάνι που αποδείκνυε την απαλλαγή τους από τους φόρους καίγεται στο μπεξεστένι.

Στα 1688 ο περιηγητής Çelebi που επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη περιγράφει γλαφυρά το μπεξεστένι δίνοντας και ορισμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία του κτηρίου: «Υπάρχει όμως εἰς τὴν πόλιν ταύτην θαυμάσιον λιθοκτιστον κτήριον, μολυβδοσκεπές μέ σιδηράς θύρας καὶ αὐτὸ εἶναι τό βεξεστένιον. Ὁ εἰς τὸν οἶκο τοῦ ἐμπορίου εἰσερχόμενος τὰ χάνει κυριολεκτικῶς ἀπὸ τὰς εὐωδίας τοῦ μόσχου, τοῦ ἀμβάρεως (ἀνμπερ) καὶ τῶν ἄλλων ἀρωματωδῶν. Εἰς τό βεξεστένιον τοῦτο πόσοι καὶ πόσοι μυθικῶς πλούσιοι ἔμποροι, κάτοχοι τῶν θησαυρῶν τῆς Αἰγύπτου, μετροῦν χρυσόν (λίρας) καὶ γρόσια, τὸσον ὥστε ὁ κρότος τοῦ μετρήματος προξενεῖ φρίκην εἰς τὸν ἄνθρωπον»⁶⁷.

Μια άλλη πληροφορία για το μπεξεστένι της Θεσσαλονίκης δίνει το 1715 ο πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη de Boismond: «Οι Τούρκοι απαγόρευαν σε χριστιανούς να αγοράσουν σκλάβους από την εκστρατεία του Μω-

63. Gökbilgin M. T., *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, [167], 152. Η μετάφραση και αυτού του κειμένου οφείλεται στον αναπληρωτή καθηγητή κ. Ι. Αλεξανδρόπουλο.

64. Lowry H. W., «Portrait of a city: The population and topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the year 1478» *Δίπτυχα Εταιρείας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών Β΄* (1980-81) 291.

65. Βασδραβέλλη Ι. Κ., *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Α΄ Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 1.

66. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 193.

67. Μοσχόπουλος, *ό.π.*, σσ. 350-51.

ριά. Ο πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη de Boismond μας πληροφορεί ότι το 1715 ο Μεγάλος Βεζύρης έστειλε τσαούση για να ανακοινώσει στη Θεσσαλονίκη την απαγόρευση. Όσοι είχαν αγοράσει σκλάβους υποχρεώθηκαν να τους παρουσιάσουν στις τοπικές οθωμανικές αρχές και εκείνες τους οδήγησαν στο μπεζεστένι για να πουληθούν σε Τούρκους⁶⁸.

Μια επίσης σημαντική πληροφορία δίνει ένα τουρκικό φερμάνι του 1720: «Υπό την έποπτείαν του Σεΐχ-ουλ 'Ισλάμ διατελούντων βακουφίων του μακαρίτου σουλτάνου Μπαγεζίτ Χάν, υπέβαλεν εις τό κατώφλιον της εϋδαμονίας Μου άναφοράν εκθέτων ότι από αρχαιοτάτων χρόνων εντός της ύφασματαγοράς της πόλεως Θεσσαλονίκης, κτήματος του όρισθέντος βακουφίου, ύφασματα καί άλλα έμπορεύματα καί χρυσά καί άργυρά σκεύη πωλούντες έμποροι, είτε μουσουλμάνοι είτε άπιστοι καί Έβραίοι, από τίνων έτών έγκαταλείπουν τάς εντός της ύφασματαγοράς άποθήκας έμπορευμάτων των καί έξέρχονται εις τά εκτός αυτής καταστήματα, ένθα ένεκα της μεγάλης πλεονεξίας καί κερδοσκοπίας των πωλούν τά είδη σέ ύπερβολικάς τιμάς μετρούντες αυτός μέ έλλιπήν πήχυν. Ένεκα τούτου δέν ύπάρχει ασφάλεια εις την φύλαξιν των πραγμάτων των όφρανών του λαού καί των λοιπών παρακαταθηκών, διότι δέν ύπάρχουν μουσουλμάνοι εντός της ύφασματαγοράς. Τό τοιοϋτον προξενεί μεγάλην άδικίαν εις τό βακούφιον τούτο. Όθεν παρεκάλεσε την έκδοση ύψηλου φερμανίου Μου, ίνα οί πωλούντες ύφασματα καί άλλα χρυσά καί άργυρά άντικείμενα καί έμπορεύματα διαταχθούν νά πωλουν ταϋτα εντός της ύφασματαγοράς, ως αρχαιόθεν έγίνετο, καί μή έπιτραπή νά άδικηή τό βακούφιον»⁶⁹.

Περιγράφοντας τη Θεσσαλονίκη στα 1734 ο Souciet δίνει ορισμένες πληροφορίες για το ίδιο το κτήριο και το ύψος των νοικοιών των καταστημάτων μπεζεστένιου: «Στην ίδια περιοχή υπήρχε και το σωζόμενο ως σήμερα μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης, δηλαδή ένα γεροφτιαγμένο οικοδόμημα με μαγαζιά στο εσωτερικό του, που το στέγαζαν έξι μικροί θόλοι, σε δύο σειρές που υποβασιζόνταν από ανάλογες παραστάδες. Τα μαγαζιά αυτά, που είχαν νοίκιο 7-8 άσπρα το χρόνο, τα νοίκιαζαν έμποροι υφασμάτων»⁷⁰.

Ο F. Beaujour στον πίνακα του εμπορίου της Θεσσαλονίκης στην τουρκοκρατία (1787-1797) αναφέρεται στην πώληση του σατέν στο μπεζεστένι: «Κάθε χρόνο πωλούνταν στο μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης 700-800 κομμάτια σατέν της Φλωρεντίας. Τα σατέν αυτά είναι τα ομορφότερα από όσα κατα-

68. Σμιόπουλος Κ., *Έξνοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. Β', Αθήνα 1974, σ. 85.

69. Βασδραβέλλη, ό.π., σ. 145. Μοσχάφ Κ., *Θεσσαλονίκη, τομή της μεταπαρατικής πόλης*, Αθήνα 1978², σ. 221, υπ. 10.

70. Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., «Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον P. J. B., Souciet». *Μακεδονικά* 8 (1968) 191.

σκευάζονται στην Ιταλία⁷¹».

Μικρές αναφορές στο μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης συναντάμε και στις αρχές του 20ού αιώνα⁷², η πιο σημαντική απ' αυτές ίσως είναι αυτή που αναφέρει ο Δημητριάδης: «Το 1906 τα έσοδα από το μπεζεστένι προορίζονταν για τη σχολή Hamidiye». Το μπεζεστένι είχε «69 μικρά καταστήματα (dolar) και τριγύρω στους εξωτερικούς τοίχους 44»⁷³.

Οι πηγές του β' μισού του 15ου αιώνα αναφέρουν πως τα έσοδα από το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης προορίζονταν για τη συντήρηση του τεμένους του Μουράτ του Β' στη Θεσσαλονίκη και του συγκροτήματος του Βαγιαζίτ του Β' στην Κωνσταντινούπολη⁷⁴. Ίσως ακριβώς αυτή η πληροφορία έγινε αιτία της απόδοσης από όλους τους ερευνητές στα χρόνια του Βαγιαζίτ του Β'.

Έτσι όλες οι προσπάθειες χρονολόγησης του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης δεν παίρνουν υπόψη τους την πληροφορία —που είναι ουσιαστικά και η πρώτη μαρτυρία για το μπεζεστένι που δημοσίευσε ο Gökbilgin στα 1952. Η πρώτη αυτή αναφορά των εσόδων του στα 1472 προσδιορίζει ένα terminus ante quem για την ανέγερση του κτηρίου.

Ο Cezar είναι ο μόνος ο οποίος χρησιμοποιώντας το κατάστιχο των εσόδων του 1472, το τοποθετεί χρονικά στα χρόνια του Σουλτάνου Μωάμεθ του Β', στη χρονική περίοδο ανάμεσα στα 1455-1459⁷⁵.

Η χρονολόγηση αυτή δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως απίθανη. Είναι γνωστό ότι στα τριάντα χρόνια της κυριαρχίας του Μωάμεθ του Β' όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στην Προύσα και την Αδριανούπολη κατασκευάστηκαν γύρω στα 300 τζαμιά, 57 μεντρεσέδες, 59 λουτρά, 29 μπεζεστένια⁷⁶. Όπως προκύπτει η εικόνα της Θεσσαλονίκης από τον Lowry, ο οποίος δίνει σημαντικές πληροφορίες για την πόλη, ενισχύεται πιστεύω η άποψη της ανέγερσης του μπεζεστενίου αυτήν την περίοδο. Η Θεσσαλονίκη στα 1478 παρουσιάζεται ήδη αρκετά οργανωμένη⁷⁷. Το μπεζεστένι ανήκε στα πρώτα κτήρια γύρω από τα οποία οργανώνεται η αγορά της πόλης στα χρόνια αυτά⁷⁸. Η χρονολόγηση λοιπόν των ιστορικών Βακαλόπουλου και Δημητριάδη του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης στα χρόνια του Βαγιαζίτ του Β' δεν παίρνει υπόψη της την πρώτη αυτή μαρτυρία στα 1472 των εσόδων του

71. Beaujour F., *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*. (Ελληνική μετάφραση Ε. Γαρίδη), Αθήνα 1974, σ. 208.

72. Ancel J., *La Macedoine (son evolution contemporaine)*, Paris 1930, σ. 305. Abbott G. F., *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903, σ. 27.

73. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 207, ντ. 3, 4.

74. Cezar, *ό.π.*, σ. 197.

75. Cezar, *ό.π.*, σ. 195.

76. Aslanapa O., *Turkish Art and Architecture*, London 1971, σ. 207.

77. Lowry, *ό.π.*, σ. 291.

78. *Encyclopaedia of Islam*, *ό.π.*, σ. 226.

κτηρίου. Θεωρώ πως η χρονολόγηση που δίνει ο Cezar για την ανέγερση του κτηρίου στα 1455-1459 είναι πολύ πιθανή⁷⁹.

Στοιχεία οικονομικής λειτουργίας του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης

Ελάχιστες ίσως είναι οι πηγές που δίνουν πληροφορίες για τη λειτουργία του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης, αποδεικνύονται όμως σημαντικές, όπως πιστεύω, γιατί ακριβώς οι τοπικές οικονομικές λειτουργίες επιβεβαιώνουν τις γενικές λειτουργίες, όπως περιγράφηκαν παραπάνω.

Η πρώτη πληροφορία αφορά στην πυρκαγιά που στα 1605 αποτέφρωσε το απαλλακτήριο φιρμάνι ορισμένων Ελλήνων και Μουσουλμάνων κατοίκων της Θεσσαλονίκης, που είχαν ορισθεί να προστατεύουν τα τείχη. Το φιρμάνι αυτό βρισκόταν στην υφασματαγορά της πόλης⁸⁰. Μια δεύτερη πληροφορία έχουμε στα 1720 όταν εγκαταλείπουν την υφασματαγορά οι έμποροι «ἐνθα ἔνεκα τῆς μεγάλης πλεονεξίας καὶ κερδοσκοπίας τῶν πωλῶν τὰ εἶδη εἰς ὑπερβολικὰς τιμὰς καὶ ἔνεκα τούτου δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια εἰς τὴν φύλαξιν τῶν πραγμάτων τῶν ὀρφανῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν λοιπῶν παρακαταθηκῶν, διότι δὲν ὑπάρχουν μουσουλμάνοι ἐντὸς τῆς ὑφασματαγορᾶς»⁸¹.

Τα δύο λοιπόν αυτά φιρμάνια αποδεικνύονται σημαντικά για το μπεζεστενί της Θεσσαλονίκης, γιατί ακριβώς δηλώνουν 1) τη φύλαξη πολύτιμων εγγράφων της εποχής που αφορούσαν στη ζωή των κατοίκων της πόλης, 2) τη φύλαξη των περιουσιῶν (χρυσάφια καὶ χρήματα) των ὀρφανῶν, 3) τον ἐλεγχο των κερδῶν των ἐμπόρων του μπεζεστενίου, που ἀποσκοποῦσε στη δημιουργία μεγαλύτερων κερδῶν με την ἐξασθένηση του αὐστηροῦ ἐλέγχου που υπήρχε μέσα στο μπεζεστενί.

Μια ἄλλη πληροφορία, αὐτὴ του προξένου τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη de Boismond για τὴ μεταφορὰ στα 1715 των σκλάβων που εἶχαν ἀγορασθεῖ στὴν ἐκστρατεία του Μοριά στο μπεζεστενί τῆς Θεσσαλονίκης, υποδηλώνει πιστεύω ἀντίστοιχες λειτουργίες ἀγορᾶς δούλων μέσα στο μπεζεστενί με ἐκεῖνες του μπεζεστενίου τῆς Κωνσταντινουπόλης⁸². Οἱ ἐργασίες στερέωσης του κτηρίου ἔχουν προσθέσει καὶ αὐτές στοιχεῖα καὶ πληροφορίες ἐξίσου σημαντικές. Το τμήμα τῆς ἀσημένιας σφραγίδας, που ἡ ἐρευνα ἐντόπισε στὴν τομὴ του βόρειου πεσσού του κτηρίου, ὅπου ἀναγράφονται οἱ λέξεις *Osmanlı Devleti* (ὀθωμανικὸ κράτος) καὶ *sahih* (γνήσιο)⁸³ υποδηλώνουν, πιστεύω, λειτουργίες παρόμοιες ἐκείνων του μπεζεστενίου τῆς Κωνσταντινουπόλης. Δη-

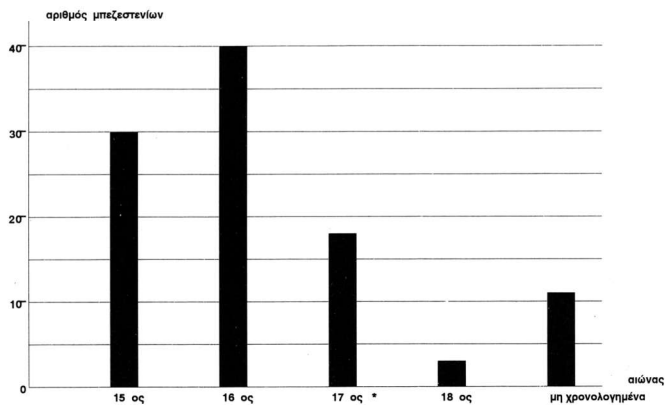
79. Cezar, *ὁ.π.*, σ. 195.

80. Βασδραβέλλης, *ὁ.π.*, σ. 1.

81. Βασδραβέλλης, *ὁ.π.*, σ. 145. Μοσκῶφ, *ὁ.π.*, σ. 221, ὑπ. 10.

82. Braudel, *ὁ.π.*, σσ. 312-313. İnalçık, 1979-80, *ὁ.π.*, σ. 5, ὑπ. 20.

83. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη Π., «Χαράγματα στους μολυβδοσκέπαστους τρούλους του Μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά ΚΑ'* (1984) 183.

Σχ. 3. Γραφική κατανομή στο χρόνο των μπεζεστενίων.

λαδή, η κρατική αυτή σφραγίδα πιθανά χρησιμοποιούνταν για τον έλεγχο της γνησιότητας των μετάλλων ή της ποιότητας των υφασμάτων, όπως διασώζουν οι πηγές για τα δύο μπεζεστενία, εκείνο της πρωτεύουσας και της Προύσας.

Στον αρχιτεκτονικό αυτό τύπο, όπως ήδη παρατηρήθηκε, αντιστοιχούσαν πολύ συγκεκριμένες λειτουργίες. Οι ερευνητές συχνά επισημαίνουν τη στενή σχέση, το στενό κρατικό έλεγχο της οθωμανικής κυβέρνησης μέσα από τη λειτουργία των αγορών αυτών.

Τα κτήρια αυτά εκφράζουν στο χώρο την οικονομική-εμπορική λειτουργία του οθωμανικού κράτους. Θεωρούνται ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς της πόλης, στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όπως αναφέρεται στα οθωμανικά αρχεία, που ταυτίζεται με την ακμή και την εξέλιξη της οικονομικής ζωής της αυτοκρατορίας⁸⁴.

Υιοθετώντας την άποψη ότι τα μπεζεστενία αποτελούσαν τον πυρήνα της οικονομικής ζωής των πόλεων, άποψη που φαίνεται να υιοθετούν όλοι οι ερευνητές που ασχολούνται είτε με θέματα οργάνωσης του χώρου είτε με θέματα οικονομικής λειτουργίας του οθωμανικού κράτους, θα πρέπει να στα-

84. İnalçık, 1979-80, ό.π., σ. 2. İnalçık H., «Impact of the Annales School in Ottoman Studies and New Findings», *Review I 3/4* (Winter/Spring 1978) 78 (παρακάτω İnalçık, 1978β), Kreiser, ό.π., σσ. 368-369. Eyice, ό.π., σ. 114. Cezar, ό.π., σ. 231.

θούμε για λίγο στις οικονομικές εξελίξεις του 17ου-18ου αιώνα και στις συνεπαγόμενες κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις που θα ακολουθήσουν και πώς αυτές και εάν θα επηρεάσουν την οικονομική λειτουργία των αγορών.

Ουσιαστικό ερέθισμα των σκέψεων και των προβλημάτων που θα ακολουθήσουν στάθηκε η προσπάθεια χρονολογικής κατάταξης των μπεξεστενίων.

Η γραφική αναπαράσταση της κατανομής στο χρόνο των αγορών αυτών (σχ. 3), δίνει μια πρώτη σχηματική εικόνα της άποψης που μόλις εκφράστηκε, του πυρήνα δηλαδή της οικονομικής ζωής της αυτοκρατορίας που ακολουθεί την ίδια την οικονομική πορεία της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η γραφική αναπαράσταση της κατανομής στο χρόνο, δηλώνει μια έντονη παρουσία των αγορών αυτών το 15ο-16ο αιώνα, λιγότερο το 17ο-18ο αιώνα και μια θα λέγαμε «απουσία» των ιδίων αγορών τους κατοπινούς χρόνους⁸⁵. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι 40 μπεξετένια από τα 117 χτίστηκαν στα χρόνια του Σουλεϊμάν και 29 στα χρόνια του Μωάμεθ του Β'⁸⁶.

Για τη γραφική αναπαράσταση χρησιμοποίησα κύρια το άρθρο του Kreiser που συγκεντρώνει πληροφορίες για τα 117 μπεξετένια σε 100 πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη μελέτη του Cezar⁸⁷. Για ορισμένα μπεξετένια που δεν υπήρχε χρονολογική ένδειξη, χρησιμοποίησα τις πληροφορίες του περιηγητή Çelebi (1611-1689), όπου οι περιγραφές του 17ου περιορίζουν χρονικά την ανέγερσή τους, δηλαδή θεώρησα ως *terminus ante quem* τον 17ο αιώνα⁸⁸. Για το μπεξετένι της Σόφιας την πληροφορία που δίνει ο Barkan από μια απογραφή στα 1544, όπου καταγράφεται ανάμεσα στα άλλα κτήρια και το μπεξετένι⁸⁹.

Για μια ορθότερη τοποθέτηση των κτηρίων αυτών στο ιστορικό-οικονομικό πλαίσιο της εποχής τους κρίνεται σκόπιμη η συγκέντρωση ορισμένων στοιχείων της σημερινής έρευνας, σχετικά με την οικονομική κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, σε μια προσπάθεια προσέγγισης και κατανόησης της «ακμής» και της αργόσυρτης «παράκμης» των αγορών αυτών. Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται απλά για να προσδιορίσουν το φαινόμενο της έντονης οικοδομικής απουσίας τους στο γεωγραφικό χώρο του οθωμανικού κράτους.

85. Cezar, *ό.π.*, σ. 164.

86. Kreiser, *ό.π.*, σ. 372. Aslanapa, *ό.π.*, σ. 207.

87. Kreiser, *ό.π.*, σσ. 367-400.

88. Cezar, *ό.π.*, σ. 166.

89. Barkan O. L., «Quelques remarques sur la constitution sociale et demographique des villes Balkaniques au cours des XVe et XVIe siecles», *Actes du colloque international Istanbul a la jouction des cultures Balkaniques, Mediterraneennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIX siecles*, Bucarest 1977, σ. 288.

Οι σύντομες σκέψεις και ορισμένα ερωτήματα που θα ακολουθήσουν, δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως αναλυτική προσέγγιση και ερμηνεία του φαινομένου οικονομική ακμή —ανέγερση μπεζεστενίων, οικονομική κρίση— ανέγερση ελάχιστων μπεζεστενίων. Μια παρόμοια μονοσήμαντη αναλογία όχι μόνο μπορεί να θεωρηθεί ως αφελής, εφ' όσον δεν προχωρήσει σε μια συνθετότερη άποψη, αλλά κυρίως δεν προσφέρει τις αιτίες του φαινομένου, άρα την κατανόηση του προβλήματος.

Έτσι, η προσπάθεια στην ενότητα αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί ως υπαινικτική, φυσικά στο πεδίο της οικονομικής ιστορίας, αλλά πιστεύω πως η διατύπωση των οικονομικών λειτουργιών των μπεζεστενίων, αρκετά πιο συγκεκριμένη και ίσως όχι με τρόπο συνοπτικό, θα μπορέσει να καταδείξει αν μη τι άλλο λειτουργίες των κτηρίων αυτών, που θα διαφοροποιηθούν ή θα φθίνουν στους επόμενους χρόνους.

Η οικονομική «κρίση» στην οθωμανική αυτοκρατορία ή η περιφερειοποίηση⁹⁰ της, η αρχή της παρακμής της αυτοκρατορίας είναι ένα θέμα μιας ευρύτερης ιστορικής διερεύνησης. Όχι μόνο δεν υπάρχουν τελεσίδικες απαντήσεις και αποκρυσταλλωμένες απόψεις, αλλά συχνά και οι απόψεις μπορεί να είναι και αντικρουόμενες. Η σημερινή ιστοριογραφία δίνει και τις δύο εκδοχές. Για τον İnalcık από τον 17ο αιώνα αρχίζει η ιστορία της παρακμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας⁹¹. Αντίθετα για τον Cook δεν υπάρχει ασυνέχεια στην ιστορία του οθωμανικού κράτους από τις αρχές του 15ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα⁹².

Ωστόσο, πέρα από τη συμφωνία ή διαφωνία της συνέχειας των θεσμών και της κρατικής ιδεολογίας ανάμεσα στο 15ο-19ο αιώνα, μόνο τα στοιχεία της οικονομικής λειτουργίας της οθωμανικής κοινωνίας και οι οικονομικές σχέσεις της με τα Ευρωπαϊκά κράτη, μπορούν να οδηγήσουν στο σύνολο των οικονομικών πληροφοριών που οριοθετούν την «κρίση» ή καλύτερα τη διαφοροποίηση των οικονομικών συνθηκών και την αλλαγή των κοινωνικών δομών.

Θα προσπαθήσω να συσχετίσω τις οικονομικές λειτουργίες των μπεζεστενίων που συνιστούσαν τον πυρήνα της οικονομικής ζωής των πόλεων με

90. Ο όρος «περιφερειοποίηση» χρησιμοποιείται από τους Wallerstein, Islamoğlu, Keyder, Kasaba. Οι σκέψεις που ακολουθούν, βασίστηκαν στα άρθρα των Islamoğlu, ό.π., σσ. 31-35, Wallerstein I., «The Ottoman Empire and the capitalist World - Economy: Some questions for research», *Review* Vol. II 3 (Winter 1979) 389-398. Kasaba R., «Incorporation of the Ottoman Empire, 1750-1820», *Review* Vol. X N. 5/6 (Summer/Fall 1987) 805-847. Kasaba R., Keyder C., Tabak F., «Eastern Mediterranean Port, Cities and their bourgeoisies» *Review* Vol. X 1 (Summer 1986) 121-135. İnalcık 1978β, ό.π., σσ. 69-96.

91. İnalcık H., *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, New York 1973, σ. 4. Islamoğlu, ό.π., σ. 34.

92. Wallerstein, ό.π., σ. 392.

τα στοιχεία της οικονομικής λειτουργίας του οθωμανικού κράτους το 15ο-16ο αιώνα και των μετέπειτα γενικότερων αλλαγών, όπως αυτά δίνονται από τους μελετητές της οικονομικής ιστορίας.

Μια σύντομη λοιπόν αναφορά στην παρουσία των δυτικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο κρίνεται απαραίτητη, γιατί ακριβώς η παρουσία και η εκχώρηση των προνομίων στους Ευρωπαίους από τους Οθωμανούς συμπίπτουν με τις γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές του οθωμανικού κράτους.

Στις αρχές του 16ου αιώνα η Βενετία παντοδύναμη κυριαρχεί στην Ανατολική Μεσόγειο⁹³. Η παρακμή της Βενετίας αρχίζει με τον 25ετή πόλεμο της Κρήτης στα 1645-1669. Η Βενετία χάνει την Κρήτη και τη βασική βάση της ναυσιπλοΐας της στη Μεσόγειο. Επωφελούνται και ευνοούνται οι Γάλλοι και οι Άγγλοι, οι δύο μεγάλες εμπορικές δυνάμεις της εποχής. Η Γαλλία του Φραγκίσκου του Α' είναι η πρώτη φορά που απέσπασε στα 1535 διομολογήσεις (εξασφάλιζαν φορολογικές απαλλαγές και ελευθερία οικονομικής δραστηριότητας για τους υπηκόους των Δυνάμεων στην επικράτεια του οθωμανικού κράτους)⁹⁴.

Τα προνόμια των Γάλλων που παραχωρούνται από την Πύλη ανανεώνονται στα 1569, 1581, 1604 και οι Γάλλοι ιδρύουν τα περισσότερα προξενεία στην Ανατολή. Η Αγγλία αποκτά τα ίδια προνόμια στα 1579 και η Ολλανδία στα 1612. Στα 1673 οι Γάλλοι και στα 1674 οι Άγγλοι και οι Ολλανδοί παίρνουν το δικαίωμα από το Σουλτάνο να πληρώνουν 3% δικαίωμα τελωνείου σε αντίθεση με τους Βενετούς που διατηρούν το 5%.

Ο γαλλικός επεκτατισμός στο τέλος του 17ου αιώνα σημειώνεται με την ίδρυση του προξενείου στη Θεσσαλονίκη και την εγκατάσταση των εμπορών στην πόλη. Περίπου στα 1685 μπορούμε να πούμε πως το εμπόριο και η γαλλική ναυσιπλοΐα αποκτούν την υπεροχή στην Κεντρική και Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά και οι Εγγλέζοι και οι Ολλανδοί, παρά την επανάσταση του Cromwell και τους πολέμους με τους Γάλλους και τους Ολλανδούς, κρατούν σημαντική θέση στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου.

Ήδη από το 1665 οι Οθωμανοί παραχωρούν στους Αυστριακούς φιρμάνι ευνοϊκό γι' αυτούς. Με την συνθήκη του Passarowitz στα 1719 αποκτούν προνομιακή μεταχείριση σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις και για πρώτη φορά εμφανίζονται οι Ρώσοι. Με τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή στα 1774 η Ρωσία εξασφαλίζει από την Πύλη την προστασία των ορθοδόξων υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την άδεια να ταξιδεύουν οι Έλληνες με

93. Mantran R., «La navigation Venisienne et ses concurrents en mediterrannée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles», *L'Empire Ottoman du XVIe au XVIIIe s. I*, London 1984, σσ. 375-387.

94. Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σ. 70. Σβορώνος Ν. Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1981², σ. 52.

ρωσική σημαία.

Αν η Ανατολική Μεσογειακή λεκάνη είχε χάσει τη σημασία της στο παγκόσμιο εμπόριο μετά τις Ανακαλύψεις, γιατί είχαν αλλάξει οι δρόμοι του διεθνούς εμπορίου και ένα μεγάλο μέρος του εμπορίου που προερχόταν από την Ινδία περνούσε τώρα από το δρόμο του ακρωτηρίου, στα μέσα του 18ου αιώνα επανακτά τη σημασία της και παρατηρείται μια μεγάλη ανάπτυξη.

Εδώ είναι ένα ουσιαστικό σημείο που πρέπει να σχολιαστεί ειδικότερα. Από το 1750 και μετά αρχίζει η εξάπλωση της Ευρωπαϊκής οικονομίας μετά από μια περίοδο στασιμότητας⁹⁵. Η ανάπτυξη αυτή όμως συμβαδίζει με την αυξανόμενη εμπορική δραστηριότητα των μη μουσουλμάνων υπηκόων της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα των Ελλήνων⁹⁶. Οι Οθωμανοί χάνουν το μονοπώλιο από τους Ρώσους και τους Αυστριακούς στη Μαύρη θάλασσα και αποδεικνύονται ανίσχυροι στο να οργανώσουν το θαλάσσιο «εθνικό» εμπόριο⁹⁷.

Έτσι τα ελληνικά πλοία γίνονται κύρια οι μεταφορείς και του επίσημου οθωμανικού εμπορίου και φυσικά και του λαθρεμπορίου⁹⁸, όπως θα δούμε. Οι Έλληνες, «οι κατακτητές Έλληνες ορθόδοξοι έμποροι»⁹⁹ αποκτούν μεγάλη ναυτική δύναμη και συμμετέχουν στο εμπόριο με τους Ευρωπαίους εμπορικούς οίκους και ήδη από το β' ήμισυ του 18ου αιώνα οι ντόπιοι έμποροι παίρνουν στα χέρια τους το εξαγωγικό εμπόριο. «Θα είναι οι Έλληνες, οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι που διεκδικούν τη στενή συνεργασία των Δυτικών, που κυριαρχούν στα λιμάνια της Ανατολής, και ακόμη περισσότερο την προστασία τους, που συνεπάγονταν εμπορικά προνόμια παραχωρημένα από την Πύλη και εγγυημένα από τις διομολογήσεις. Αλλά και ο εμπορικός ανταγωνισμός ανάμεσα στους Δυτικούς υποχρεώνει τους τελευταίους να συνεργαστούν πιο άμεσα με τους ντόπιους, πολλοί από τους οποίους γίνονται προστατευόμενοι των δυτικών δυνάμεων και απολαμβάνουν τα εμπορικά προνόμια των δυτικών υπηκόων τα παραχωρημένα από τις διομολογήσεις»¹⁰⁰.

Κατά τον Wallerstein ακριβώς η εξέλιξη της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1550-1850 προσφέρει τις δυνατότητες για την κατανόηση των αλλαγών του οθωμανικού κράτους¹⁰¹.

95. Wallerstein, *ό.π.*, σ. 392. Kasaba et al., *ό.π.*, σ. 25.

96. Kasaba, *ό.π.*, σ. 830.

97. Mantran, *ό.π.*, σ. 387. Kasaba, *ό.π.*, σ. 832.

98. İslamoğlu, *ό.π.*, σ. 41 υπ. 28.

99. Kasaba, 1987, *ό.π.*, σ. 133. Kasaba et al, 1986, *ό.π.*, σ. 819. Stoianovich T., «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος» στο Σ. Ασδραχάς (επ), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σσ. 289-345.

100. Αντωνιάδη-Μπιμπίκου Ε., «Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα, ένας προσωρινός απολογισμός», στο Σ. Ασδραχάς (επ), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 218. Σβορώνος 1981, σ. 52.

101. Wallerstein, *ό.π.*, σ. 398.

Βέβαια οι αλλαγές δεν εντοπίζονται σε συγκεκριμένες «στιγμές», αλλά φυσικά χαρακτηρίζονται από διαδικασίες εξέλιξης.

Το τέλος του 16ου αιώνα βρίσκει το οθωμανικό κράτος σε κρίση, κρίση που όπως αναφέρουν οι ιστορικοί, θα επηρεάσει ουσιαστικά τον ίδιο το χαρακτήρα του κράτους που θα διαφοροποιήσει τις κοινωνικές και οικονομικές δομές τους.

Για τους περισσότερους ερευνητές-ιστορικούς το οικονομικό σύστημα της αυτοκρατορίας παρακμάζει εξαιτίας των τεράστιων ιστορικών αλλαγών που κατέστρεψαν την ισορροπία του συστήματος. Η καταστροφή δηλαδή της οθωμανικής τάξης πραγμάτων, για ορισμένους ερευνητές, αρχίζει ως αποτέλεσμα εξελίξεων σε περιοχές έξω από την κυριαρχία της Πύλης και ως συνέπεια της οικονομικής άνηθσης της Ευρωπαϊκής οικονομίας¹⁰².

Φυσικά δεν είναι δυνατόν στο κεφάλαιο αυτό να εξεταστεί η εξέλιξη του οθωμανικού φεουδαλικού καθεστώτος από το τέλος του 16ου αιώνα έως τον 19ο αιώνα ούτε φυσικά οι αλλαγές αυτές να ποσοτικοποιηθούν και φυσικά να διασαφηνιστούν οι αιτίες της παρακμής.

Ένα μόνο σημείο ίσως αξίζει να επισημανθεί, ότι οι απόψεις αυτές των εξωτερικών επιδράσεων αγνοούν ή παραβλέπουν ένα σημαντικό γεγονός, «ότι οι συνέπειες των εξωτερικών καταστροφών εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή της κοινωνίας που τις υφίσταται και της οποίας οι θεομοί μπορούν ή όχι να αντέξουν στις νέες πιέσεις¹⁰³.

Δίνοντας αυτό το κρίσιμο σημείο, πιστεύω πως «η παρακματική» οικονομική πορεία του οθωμανικού κράτους γίνεται πιο εύκολα κατανοητή ειδικά μέσα από τη λειτουργία της οθωμανικής κοινωνίας. Έτσι οι εξωτερικοί παράγοντες, που καταστρέφουν την αρμονική ισορροπία που εξασκούσε το Παλάτι στα μακρύτερα σημεία της αυτοκρατορίας, θα πρέπει να συνεξετασθούν μέσα από τη λειτουργία του οθωμανικού κράτους.

Στην προσέγγιση που προτείνεται από τους İslamoğlu, Keyder οι εξωτερικοί παράγοντες γίνονται κατανοητοί μόνο μέσα από την κατανόηση των αντιθέσεων που υπάρχουν σε λανθάνουσα κατάσταση, μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό του οθωμανικού κράτους¹⁰⁴.

102. Για το σύνθετο αυτό θέμα φυσικά υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία. Ενδεικτικά αναφέρω τη βιβλιογραφία της υπ. 88, όπως επίσης Barkan O. L., «The price revolution of the sixteenth century: a turning point in the economic history of the Near East», *International Journal of Middle East Studies* (1975) 6, 3-28. İnalcık, H. «The Ottoman decline and its effects upon the reaya» *XIII The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, σσ. 338-354 (παρακάτω İnalcık, 1978d).

103. Λαϊου-Θωμάδου Α., *Η αγροτική οικονομία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα 1987, σ. 28. Καρύδης Δ. Ν., *Συγκρότηση και εξέλιξη των ελληνικών πόλεων (15ος-19ος)*, Αθήνα 1988, σ. 11.

104. İslamoğlu, ό.π., σ. 37.

Προχωρώντας στον άξονα αυτό, επίδραση των εξωτερικών παραγόντων στη διάρθρωση και λειτουργία της αγοράς, στη δομή του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, πιστεύω πως είναι δυνατόν να εκφράσω ορισμένες σκέψεις γύρω από τη λειτουργία των μπεζεστενίων, την εποχή αυτή των οικονομικών αλλαγών.

Το κράτος στην οθωμανική αυτοκρατορία είναι, όπως ειπώθηκε, το κυρίαρχο στοιχείο που με το διοικητικό του σύστημα ελέγχει τα φορολογικά εισοδήματα. Κατανέμει δηλαδή και εισπράττει τους φόρους α) των καλλιεργητών-παραγωγών και ιδιοποιείται το πλεόνασμά τους με τη μορφή φόρων, β) των τεχνιτών, που οργανωμένοι στις συντεχνίες βρίσκονται κάτω από τον αυστηρό κρατικό έλεγχο. Το κράτος καθόριζε την επάρκεια των πρώτων υλών, τις τιμές, την ποιότητα και την ποσότητα των παραγόμενων αγαθών και γ) ελέγχει τις εμπορικές δραστηριότητες μέσα από ορισμένη νομοθεσία για την κερδοσκοπία (*riba*). Η συσσώρευση δηλαδή του κεφαλαίου μέσα στις συντεχνίες ήταν ελεγχόμενη από το κράτος και ουσιαστικά ανύπαρκτη. Αυτό, όπως θα δούμε, είναι και το κρίσιμο σημείο του οθωμανικού κράτους.

Έτσι γίνεται φανερό πως μια εξασθένιση του κρατικού ελέγχου πάνω στις λειτουργίες αυτές θα προκαλούσε και την αποδιάρθρωση του ίδιου του συστήματος, της ίδιας της διαδικασίας αναπαραγωγής¹⁰⁵ του συστήματος. Στην κλασσική περίοδο η φορολογία ήταν ο κύριος μηχανισμός με τον οποίο το οθωμανικό κράτος ιδιοποιούνταν το πλεόνασμα.

Με το σύστημα της εκμίσθωσης του δικαιώματος είσπραξης των φόρων η κεντρική διοίκηση βρίσκεται αντιμέτωπη με ολοένα και χαμηλότερα¹⁰⁶ έσοδα.

Οι πλούσιοι έμποροι, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι υπενοικιάζαν στην επαρχία τη συλλογή των φόρων, εξασφαλίζοντας κέρδη σ' όλα τα στάδια της πυραμίδας. Οι καλλιεργητές βρίσκονται αντιμέτωποι με τους ενοικιαστές των φόρων και τους πράκτορες, που σκοπό είχαν τη μεγιστοποίηση των κερδών, ώστε να μπορούν να ανανεώνουν τα συμβόλαιά τους. Οι καλλιεργητές μένουν απροστάτευτοι και στην περίοδο αυτή του διοικητικού χάους και του πληθωρισμού με τις υποτιμήσεις θα καταφύγουν στις πόλεις. Έτσι η γη που ελευθερώνεται και εγκαταλείπεται παίρνεται από τα μέλη της διοικητικής τάξης ή τους τοπικούς άρχοντες. Είναι το «πρώτο κύμα», όπως το ονομάζει ο Kasaba, στις αρχές του 17ου αιώνα της δημιουργίας του τσιφλικιού¹⁰⁷.

Έτσι, κατά τον İslamoğlu, η δυναμική στην οθωμανική κοινωνία βρίσκεται στην ενδοταξική διαμάχη. Είναι τα στρώματα των επιθεωρητών των αγορών, φοροσυλλεκτών, ουλεμάδων, δικαστών, που αποκτώντας τη δύναμη του

105. Kasaba, *ό.π.*, σ. 807. İslamoğlu, *ό.π.*, σ. 41.

106. İslamoğlu, *ό.π.*, σ. 46. Kasaba, *ό.π.*, σ. 806.

107. Kasaba, *ό.π.*, σ. 826. İslamoğlu, *ό.π.*, σ. 41.

χρήματος μεγαλώνουν την κυριαρχία τους στις περιφέρειές τους, διεκδικώντας συγχρόνως την ανεξαρτησία τους από την κεντρική εξουσία¹⁰⁸.

Η μεγάλη αύξηση των τιμών του τέλους του 16ου αιώνα και η δημογραφική αύξηση του πληθυσμού κύρια των πόλεων της Μ. Ασίας είναι δύο παράγοντες που θα επηρεάσουν την οθωμανική τάξη.

α. Αύξηση των τιμών. Σίγουρα, δύσκολα μπορεί κανείς να διαχωρίσει τις επιπτώσεις αυτών των δύο παραγόντων στη λειτουργία του ίδιου του οθωμανικού κράτους.

Στα 1580 στη Δυτική Ευρώπη, πέφτουν οι τιμές του ασημιού σε σχέση με το χρυσό και το ασήμι αρχίζει να εισχωρεί στις αγορές της Ανατολής. Οι τιμές ανεβαίνουν. Το πρώτο μισό του 16ου αιώνα στα 1491-1566 1 άσπρο ζύγιζε 0.731 gr ασήμι. 100 dirhems από ασήμι κόβονταν σε 420 άσπρα. Με την άνοδο του Σελίμ II στα 1566, 450 άσπρα κόπηκαν από 100 dirhem αντί των 420 και η ποσότητα του ασημιού ελαττώθηκε από 0.731 σε 0.682 gr.

Στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1584-1586 η οθωμανική κυβέρνηση από 100 ασημένια dirhems κόβει 800 άσπρα. Το κάθε άσπρο περιέχει 0.384 gr από ασήμι¹⁰⁹. Η οθωμανική αυτοκρατορία προσπαθεί χωρίς αποτέλεσμα να ανταπεξέλθει στις υποτιμήσεις. Η άνοδος των τιμών δημιουργεί τις ελλείψεις και το λαθρεμπόριο στα βασικά αγαθά.

Οι υποτιμήσεις του νομίσματος δημιουργούσαν μεγαλύτερη παράλυση στην οικονομία. Το 1624 το οθωμανικό κράτος κυκλοφορεί το νέο άσπρο. Ακολουθούν επανωτές ρυθμίσεις για τις νέες αξίες του άσπρου. Δύο φορές τον 17ο αιώνα η οθωμανική κυβέρνηση προσπαθεί με την έκδοση νέων νομισμάτων και ισοτιμιών να αντιμετωπίσει τα κύματα του πληθωρισμού¹¹⁰.

Γεμίζει συγχρόνως η οθωμανική αγορά με το ισπανικό «real». Η πλατιά και ολοένα αυξανόμενη χρήση του «real» που δεν μετατρέπεται σε οθωμανικό νόμισμα σήμαινε την εγκατάλειψη του οθωμανικού συστήματος στις διακυμάνσεις των παγκόσμιων τιμών¹¹¹.

Στην αγορά κυκλοφορούν υπόβαρα νομίσματα. Ελαττώνοντας την περιεκτικότητα σε ασήμι, οι αξιωματούχοι πίστευαν πως μπορούσαν να χρησιμοποιούν το ασήμι για να αντιμετωπίσουν άλλες ανάγκες, αλλά αυτό επιδείνωσε τα φαινόμενα του πληθωρισμού¹¹².

Οι εξωτερικοί παράγοντες που στο τέλος του 16ου αιώνα θα επηρεάσουν την κοινωνική οργάνωση του οθωμανικού κράτους, που μόλις περιγράψαμε, είναι εκτός από την αύξηση των τιμών και η δημογραφική αύξηση.

108. Islamoğlu, ό.π., σ. 45. Kasaba, ό.π., σ. 811.

109. Barkan, ό.π., σ. 12.

110. Γενικότερα για την υποτίμηση, İnalcık 1978β, ό.π., σσ. 83-84. Barkan, ό.π., σσ. 3-28.

111. Islamoğlu, ό.π., σ. 49. Braudel, ό.π., σ. 495.

112. Kasaba, ό.π., σ. 822.

β. *Δημογραφική αύξηση*: Οι δημογραφικές αλλαγές που χαρακτηρίζουν το τέλος του 16ου αιώνα, η τεράστια αύξηση του αστικού πληθυσμού, όπως περιγράφηκε προηγουμένα, έρχεται ως αποτέλεσμα της κρίσης που εμφανίζεται πρώτα στις αγροτικές περιοχές και ωθεί τους πληθυσμούς σε μετακινήσεις προς τις πόλεις¹¹³. Οι οθωμανικές πηγές έχουν δώσει αρκετές πληροφορίες για τις απαγορεύσεις του οθωμανικού κράτους των εξαγωγών ειδών πρώτης ανάγκης, όπως το σιτάρι, την εποχή αυτή¹¹⁴.

Τη δημογραφική αύξηση λοιπόν ακολουθεί η αύξηση του λαθρεμπορίου των σιτηρών και γενικότερα των πρώτων υλών, το αδυνάτισμα του κρατικού ελέγχου στη διακίνηση του εσωτερικού εμπορίου, όπως περιγράφηκε.

Οι διαδικασίες αυτές σήμαιναν βέβαια για το ίδιο το κράτος τεράστιες εισοδηματικές απώλειες, αλλά και συγχρόνως την έλλειψη των πρώτων υλών που απείλησε τις ίδιες τις λειτουργίες των συντεχνιών και οδήγησε βαθμιαία στην αποδιοργάνωση του ίδιου του συστήματος.

Οι προσπάθειες της οθωμανικής κυβέρνησης για την προστασία των εσωτερικών αγορών και την εξασφάλιση των αγαθών για την πόλη εκδηλώνονταν με πιέσεις για καθορισμένες τιμές, με απαγορεύσεις εξαγωγής ειδών πρώτης ανάγκης, όπως το σιτάρι, το βαμβάκι, που έφτανε μέχρι και τις κατασχέσεις και τις εκτελέσεις εκείνων των εμπόρων που επιχειρούσαν τις παράνομες εξαγωγές. Έτσι αυτά τα προϊόντα έβρισκαν το δρόμο για τις Ευρωπαϊκές αγορές, όπου προσφέρονταν υψηλότερες τιμές απ' εκείνες που όριζε το οθωμανικό κράτος.

Το κράτος στα τέλη του 16ου αιώνα όλο και δυσκολευόταν στον έλεγχο των εμπορών αυτών, που προτιμούσαν να πουλούν σιτάρι και γενικά τις πρώτες ύλες που είχε ανάγκη η Δ. Ευρώπη σε πιο προσοδοφόρες αγορές. Αυτό φαίνεται καθαρά από τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό των φικριών

113. İnalçık 1973, ό.π., σσ. 46-47. İslamoğlu, ό.π., σσ. 47-48. Faroqi S., «Rural society in Anatolia and the Balkans during the sixteenth century I», *Turcica* IX/1 (1977) 163.

114. Ο İnalçık αναφέρει ότι τον καιρό της αιτοδείας οι έμποροι έκρυβαν στις αποθήκες το σιτάρι, για να το πουλήσουν στα Ευρωπαϊκά καράβια με τιμές 20% πάνω από τις τιμές που καθόριζε το κράτος. Ενεργό συμμετοχή σ' αυτήν την παράνομη διακίνηση είχαν οι τιμαριούχοι, αξιωματούχοι, γένιτσαροι κλπ. İnalçık 1978β, ό.π., σ. 81. Θεωρώ σκόπιμο να εισηγηθώ μια μαρτυρία που μας δίνει ο Βαδραβέλλης για το χωριό Παζαρούδα, χαρακτηριστική του κλίματος της εποχής: «Προς τον εξοχώτατον και ενδοξότατον σουλτάνον Μου, να ζήση. Κατάγομαι εκ του χωρίου Παζαρούδας. επειδή δε ο βοεβόδας του χωρίου μας Τοπάλ Σουλεϊμάν αγάς έδωσε σίτον εις τον Ευρωπαίον και εγώ ο δούλος υμών τω ειπον να μη δίδη εις τους ραγιαδες και τον Ευρωπαίον τούτον, διότι κατώπιν θα έχωμεν ευθύνην, εμφανέστερα ελεηλάτησε την οικίαν μου με τον μουχτάρην Αργυρόν αφαιρέσας χίλια γρόσια εις χρύμα, δεκαπέντε οκάδες μετάξης, τεσσαράκοντα οκάδας χαλκού και όλα τα πράγματα της γυναικός μου και με ηδίκησε το διβάνιον και απονεμηθή το δίκαιον. Επί τούτοις αναμένω τας υμετέρας διαταγάς...», Βαδραβέλλη, ό.π., σ. 155.

που απαγόρευαν τις εξαγωγές και το λαθρεμπόριο¹¹⁵. Εκείνο που ίσως έχει σημασία είναι ότι το εσωτερικό εμπόριο ξεφεύγοντας τον κρατικό έλεγχο, διαρθρώνεται βαθμιαία με το εξωτερικό εμπόριο και διενεργείται κατά μήκος των ακτών από ελληνικά πλοία που στάθμευαν στα ελληνικά νησιά¹¹⁶. Έτσι, οι εθνικές μειονότητες, Έλληνες, Εβραίοι, Αρμένιοι, συμμετέχουν στο λεγόμενο ανατολικό εμπόριο και ενεργούν ως διάμεσοι των Αγγλων, Γάλλων και Ολλανδών και της ντόπιας παραγωγής. Οι έμποροι αυτοί προστατευόμενοι από τα Ευρωπαϊκά κράτη «πετυχαίνουν βαθμιαία έναν σχεδόν πλήρη έλεγχο των εισαγωγών και των εξαγωγών της Βαλκανικής χερσονήσου»¹¹⁷.

Αυτό είναι και το κρίσιμο σημείο, όπως επισημαίνουν οι ιστορικοί της «περιφερειοποίησης» της οθωμανικής αυτοκρατορίας, της μετάβασης από την «παγκόσμια αυτοκρατορία» κατά τον Wallerstein στο παγκόσμιο «οικονομικό σύστημα»¹¹⁸. Οι θεμελιακές αυτές μεταβολές συμβαδίζουν με την ανάπτυξη νέων κοινωνικών στρωμάτων.

Η άanthιση ορισμένων εμπορικών δραστηριοτήτων άνοιξε δρόμους για την ιδιωτική συσσώρευση πλούτου και δύναμης σε ορισμένους νέους κατοίκους των πόλεων, όπως στους στρατιώτες —απλήρωτους γενίτσαρους— που αλώνουν τις συντεχνίες και ανοίγουν ανεξάρτητα μαγαζιά¹¹⁹. Τα νέα αυτά κοινωνικά στρώματα συνδεδεμένα με το Ευρωπαϊκό εμπόριο συσσωρεύουν στα χέρια τους κεφάλαια έξω από τα στενά όρια της συντεχνίας¹²⁰.

Το εμπόριο οργανώνεται από τις ξένες εμπορικές εταιρίες και οι έμποροι διαμένουν σε ορισμένες παράκτιες πόλεις, στη Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια. Οι ολοένα αυξανόμενες δημοσιονομικές ελλείψεις, το χάσιμο δηλαδή του ελέγχου της Πύλης των πηγών εισοδημάτων¹²¹, οδηγεί στην ολοένα αυξανόμενη χρήση του συστήματος *iltizam* (την επινοικίαση φόρων, την πώληση των εσόδων της γης σ' αυτόν με τις ψηλότερες τιμές —οι οποίες βέβαια έπρεπε στη συνέχεια να ισοσταθμίσουν τη διαφορά από τη μεγαλύτερη εκμετάλλευση)¹²². Οι ενοικιαστές συνεπώς των φόρων εισάγουν νέες σχέσεις στη γεωργία, τα δάνεια με τους υψηλούς τόκους, την τοκογλυφία.

Η τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα, όπως υποστηρίζει ο İnalçık, «διαφοροποίησε δραστικά την οθωμανική αυτοκρατορία»¹²³. Από το 17ο αιώνα

115. İslamoğlu, ό.π., σ. 44.

116. İslamoğlu, ό.π., σ. 41 υπ. 28.

117. Τοντόφοφ Ν., *Η Βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας*, τ. Β', Αθήνα 1986, σσ. 280-81.

118. Wallerstein, ό.π., σσ. 389-398.

119. Kasaba, ό.π., σ. 810. Barkan, ό.π., σ. 19. Cerasi, ό.π., σ. 119.

120. Τοντόφοφ, ό.π., σσ. 273-298. Barkan, ό.π., σ. 19. Cerasi, ό.π., σ. 119.

121. İnalçık 1973, ό.π., σ. 47.

122. Barkan, ό.π., σ. 25.

123. İnalçık 1973, ό.π., σ. 52. İnalçık, 1979, ό.π., σσ. 521-524.

πλούσια άτομα είχαν την ευκαιρία με το σύστημα mukataa να συγκεντρώσουν γη, όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα.

Στις επαρχίες γεννιέται μια νέα αριστοκρατία γης, οι *ayans*. Η δημιουργία του τσιφλικιού — η τελική νίκη της ατομικής ιδιοκτησίας απέναντι στην ιδιοκτησία του κράτους και της τιμαριωτικής γης — καταστρέφει την πολιτική-κοινωνική δομή της οθωμανικής αυτοκρατορίας της «κλασσικής εποχής»¹²⁴.

Η διάδοση του τσιφλικιού, οι νέες εμπορικές σχέσεις, το εξωτερικό εμπόριο σηματοδοτούν τις νέες εξελίξεις, που άρχισαν από το τέλος του 16ου αιώνα. Βέβαια, είναι φανερό, πως όλος ο γεωγραφικός χώρος του οθωμανικού κράτους δεν ενσωματώνεται την ίδια χρονική στιγμή στο ευρωπαϊκό εμπόριο. Ορισμένες αλλαγές στην οικονομική ανάπτυξη των Βαλκανίων θα σημειωθούν ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 17ου αιώνα και τις αρχές του 18ου¹²⁵.

Στη Μ. Ασία η αύξηση του εσωτερικού εμπορίου και η συνακόλουθη περιφερειοποίηση κατά τον *İslamoğlu* αρχίζει από το 1830¹²⁶. Με το τέλος του 18ου αιώνα οι *ayans de facto* γίνονται διοικητές των Βαλκανίων και της Μ. Ασίας¹²⁷.

Η γένεση των νέων ανταγωνιστικών δυνάμεων, η αναποτελεσματικότητα του οθωμανικού κράτους στον έλεγχο της αγοράς, η εξασθένηση του πολιτικού ελέγχου, η αποδιοργάνωση της ίδιας της λειτουργίας του, οδηγεί στο μετασχηματισμό των οικονομικών δομών με τις συνακόλουθες συνέπειες που αρκετά συνοπτικά περιγράψαμε.

Η αναποτελεσματικότητα των αρχών να επιβάλλουν την οθωμανική τάξη επισημαίνεται από τους ιστορικούς ήδη από το τέλος του 16ου αιώνα. Στα 1580 ο κίνδυνος επισημαίνεται από έναν οθωμανό γεωγράφο σ' ένα υπόμνημά του στο Μουράτ III. Οι κίνδυνοι για το οθωμανικό εμπόριο από την ανακάλυψη και την εγκατάσταση των Ευρωπαίων στην Αμερική δεν ξεφεύγει από την αντίληψή τους, αν και οι συνέπειες του περίπλου της Αμερικής δεν ήταν τόσο άμεσες για το οθωμανικό κράτος κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα.

Οι ουσιαστικές αλλαγές θα σημειωθούν τον 17ο αιώνα με την παρουσία των Ολλανδών και των Άγγλων στην Ασία και τη μεταφορά των οδών του

124. İnalçık H., «Land problems in Turkish history», *IV The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, σ. 225.

125. Τοντόροφ, ό.π., σσ. 280-281.

126. Αν και, όπως υποστηρίζεται, δεν είναι δυνατόν να δοθούν ακριβείς χρονολογίες για τις διαδικασίες αυτές, για τους περισσότερους ερευνητές ο 16ος αιώνας σηματοδοτεί τις ουσιαστικές αλλαγές που θα ακολουθήσουν. *İslamoğlu*, ό.π., σ. 53.

127. Kasaba, ό.π., σ. 811.

εμπορίου¹²⁸.

Στα 1610 ένας οθωμανός αξιωματικός αναφέρεται στην εξασθένηση της εξουσίας του Σουλτάνου. Επίσης ο Κοσί Bey στις αναφορές του στο Σουλτάνο Μουράτ IV (1623-1640) χρησιμοποιεί οξείες χαρακτηρισμούς για να αναφερθεί στην παρακμή και τη διασάλευση της τάξης. Υποστηρίζουν και οι δύο ότι ευνοούμενοι του παλατιού, ανεύθυντοι ιδιώτες, χρησιμοποιούν την Πύλη για να «γεμίζουν τις τσέπες τους»¹²⁹.

Στα «justice decree» (αυτοκρατορικά διατάγματα για την απόδοση δικαιοσύνης) προς τους τοπικούς διοικητές και δικαστές της Μ. Ασίας και της Ρούμελης διαπιστώνει κανείς την ίδια προβληματική που συγχρόνως φανερώνει την κρίση της εποχής.

Πώς επηρεάζονται οι οικονομικές λειτουργίες των μπεζεστενίων;

Το ερώτημα του πώς οι νέες οικονομικές εξελίξεις μπορούν να επηρεάσουν τη λειτουργία των μπεζεστενίων μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με το σχ. 3. Έχοντας δώσει ως τώρα ορισμένα στοιχεία των οικονομικών-κοινωνικών αλλαγών που από το τέλος του 16ου αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται στη λειτουργία του οθωμανικού κράτους, θα προσπαθήσω να προχωρήσω στη διατύπωση ορισμένων σχέσεων. Δηλαδή το πώς οι αλλαγές αυτές που, όπως τονίστηκε, δεν είναι στιγμιαίες, δεν εντοπίζονται δηλαδή σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, ούτε φυσικά είναι ενιαίες για όλο το γεωγραφικό χώρο του οθωμανικού κράτους, μπορούν να επηρεάσουν τις λειτουργίες των αγορών αυτών. Έχοντας καταγράψει τις λειτουργίες, θα πρέπει αυτές οι λειτουργίες να σχολιαστούν μέσα στις νέες συνθήκες, όπως διαμορφώνονται από τον 17ο αιώνα.

Αναφέρθηκε πως τα μπεζεστένια λειτουργούσαν 1) ως είδος τράπεζας είτε φύλαξης περιουσιών είτε, όπως αναφέρουν οι πηγές, παρακολούθησης των ισοτιμιών των νομισμάτων κλπ. Ήταν δηλαδή το κατεξοχήν κτήριο, όπου ο έλεγχος του κράτους, μέσα από τις συντεχνίες των ιδίων των εμπορών και του *bedesten kethüdasi* ήταν άμεσος, 2) πως ήταν το κατεξοχήν εμπορικό κτήριο πώλησης των υφασμάτων και των πολύτιμων μετάλλων, κοσμημάτων κλπ. Ήταν το κέντρο όπου οι έμποροι οργάνωναν το διαπεριφερειακό εμπόριο και καταγράφονταν οι συμφωνίες των εμπορικών πράξεων.

Η νομισματική κρίση του τέλους του 16ου αιώνα, οι περιοδικές υποτιμήσεις του ισχύοντος νομίσματος, η μείωση του ποσοστού του ασημιού στο οθωμανικό άσπρο, οι συνεχείς αλλαγές στην αξία των νομισμάτων που κυ-

128. Lewis B., *The emergence of Modern Turkey*, 1961, σ. 27.

129. İnalçık, 1978δ, ό.π., σ. 346.

κλοφορούσαν, η συνακόλουθη εγκατάλειψη του οθωμανικού συστήματος στη διακύμανση των τιμών, δεν μπορεί παρά να επηρεάσουν τις συγκεκριμένες λειτουργίες των μπεζεστενίων. Δεν είναι μόνο οι δυσχέρειες της παρακολούθησης των ισοτιμιών του οθωμανικού άσπρου αλλά και οι νομισματικές αντιστοιχίες που ανατρέπονται, με τα ευρωπαϊκά νομίσματα που θα απειλήσουν τη νομισματική ισορροπία, άλλωστε την εποχή της νομισματικής κρίσης κυριαρχεί το ισπανικό «real» και το ολλανδικό «guld»¹³⁰.

Εκτός από τα υπόβαθα νομίσματα θα κατακλύσουν την αγορά και τα πλαστά νομίσματα. Τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις αυτής της νομισματικής «κρίσης» έχουν συζητηθεί αρκετά από τους ιστορικούς. Θα περιοριστώ στη γενική διαπίστωση, πως η κρίση θα απειλήσει και τις συγκεκριμένες λειτουργίες των αγορών αυτών, δηλαδή των ελέγχων της γνησιότητας των μετάλλων και την ανατροπή των ισοτιμιών. Εφόσον η χρήση των ξένων νομισμάτων στην οθωμανική αγορά θα σημαίνει και την εγκατάλειψη των ισοτιμιών (το «real» δεν μετατρέπεται σε άσπρο)¹³¹ το δεύτερο ερώτημα, δηλαδή πώς θα επηρεαστεί το εμπόριο των υφασμάτων από τις νέες οικονομικές συγκυρίες, πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης. Για παράδειγμα, διαφορετικά, όχι μόνο χρονικά αλλά και οικονομικά, θα επηρεαστούν οι λειτουργίες του μπεζεστενίου της Προύσας ή της Θεσσαλονίκης, πιθανόν. Με την αλλαγή των δρόμων του μεταξιού και τις αναταραχές στη Μ. Ασία η Προύσα σταμάτησε να παίζει το σημαντικό ρόλο στο εμπόριο του μεταξιού. Αντίθετα, το εμπόριο του υφάσματος (τσόχας), που ένα μεγάλο μέρος μεταφερόταν στην Κωνσταντινούπολη για τις στολές των γενιτσάρων, την ίδια εποχή συνέχιζε να εξάγεται σε μεγάλη ποσότητα στα Βαλκάνια και στις περιοχές του Δούναβη¹³².

Αν και οι χρονικές στιγμές μπορεί να διαφέρουν, πιστεύω πως ουσιαστικά οι νέες οικονομικές συγκυρίες με την συνακόλουθη «συσσώρευση» στα χέρια των «νέων δυναμικών στοιχείων»¹³³, αυτό που ο Τοντόροφ αναφέρει ότι «περισσότερο κεφάλαιο συσσωρεύεται στα χέρια των νέων εύπορων κοινωνικών στρωμάτων»¹³⁴ «δημιουργία των μεγαλεμπόρων έξω από την οργάνωση των συντεχνιών»¹³⁵, οι νέοι κάτοικοι που κατακλύζουν τις πόλεις, οι

130. Ο İnalçık αναφέρεται σε πραγματική εισβολή των ξένων αυτών νομισμάτων μετά το 1580 στην οθωμανική αγορά. İnalçık, 1978δ, ό.π., σ. 348. İnalçık, 1979, ό.π., σ. 523.

131. İslamoğlu, ό.π., σ. 49. Ασδραχάς Σ. Ι., *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σσ. 145-165.

132. İnalçık, 1979, ό.π., σ. 512.

133. Kasaba, ό.π., σ. 809. Sugar H., *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1980, σ. 71.

134. Τοντόροφ, ό.π., σ. 281.

135. Todorov N., «Social structures in the Balkan during the eighteenth and nineteenth centuries», *Etudes Balkaniques* 4 (1985) 61.

απλήρωτοι στρατιώτες που ανοίγουν «ανεξάρτητα μαγαζιά»¹³⁶ είναι το ουσιαστικό σημείο της «παράκμης» των οικονομικών λειτουργιών των μπεζεστενίων, τη στιγμή των αλλαγών στο φεουδαλικό σύστημα του οθωμανικού κράτους, όπως περιγράφηκε στα προηγούμενα.

Ας σταθούμε για λίγο σε δύο μικρές πληροφορίες που μας δίνουν οι πηγές, η μια για το Eski Bedesten της Κωνσταντινούπολης και η άλλη για το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης. Διαφορετικές ως προς το περιεχόμενο, δηλωτικές όμως της ίδιας λειτουργίας.

Ο İnalçık αναφέρει ότι οι έμποροι των πολύτιμων υφασμάτων του Eski μπεζεστενίου στην Κωνσταντινούπολη είχαν το μονοπώλιο της συντεχνίας. Στα 1609, όταν αγαθά παρόμοια που εμπορεύονται στο μπεζεστένι πουλήθηκαν σε άλλα καταστήματα στο Γαλατά, οι έμποροι διαμαρτυρήθηκαν κατευθείαν στο Σουλτάνο¹³⁷.

Για το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης είδαμε πως στο αυτοκρατορικό φερμάνι στα 1720 αναφέρεται ότι οι έμποροι είτε μουσουλμάνοι είτε άπιστοι είτε Εβραίοι το εγκαταλείπουν και εγκαθίστανται σε άλλα καταστήματα «ένθα ένεκα της μεγάλης πλεονεξίας και κερδοσκοπίας των πωλούν τα είδη εις υπερβολικώς τιμάς...»¹³⁸. Και οι δύο πληροφορίες τονίζουν την περιοριστική λειτουργία των μπεζεστενίων.

Μια δεύτερη συνέπεια της εγκατάλειψης των μουσουλμάνων εμπόρων του μπεζεστενίου της Θεσσαλονίκης ήταν ότι δεν υπήρχε «ασφάλεια εις την φύλαξιν πραγμάτων των ορφανών του λαού και των λοιπών παρακαταθηκών, διότι δεν υπάρχουν μουσουλμάνοι εντός της υφασματογοράς»¹³⁹.

Μια άλλη επίσης πληροφορία δίνει ο Τοντόροφ για τη συντεχνία των αμπατζήδων της Φιλιππούπολης, «ότι το οθωμανικό κράτος προσπαθούσε να εμποδίσει τη μετατροπή μεμονωμένων αμπατζήδων σε κεφαλαιούχους και να σταματήσει τις πρακτικές που υπονόμειναν την ισότητα στην παραγωγή και το εμπόριο μεταξύ των μελών της συντεχνίας»¹⁴⁰.

Την εποχή αυτή της πληθυσμιακής κρίσης, του πληθωρισμού και του λαθρεμπορίου τα μεγάλα κέρδη πραγματοποιούνται έξω από τις συντεχνίες με το διαπεριφερειακό εμπόριο, «έξω από τα γνωστά κανάλια ελέγχου του εξωτερικού εμπορίου»¹⁴¹, μέσα από τον ολοένα αυξανόμενο όγκο του λαθρεμπορίου. Στο διαπεριφερειακό εμπόριο και στον τοκισμό των χρημάτων πραγμα-

136. Kasaba, *ό.π.*, σ. 810.

137. İnalçık, 1979-80, *ό.π.*, σ. 3.

138. Βασδραβέλλη, *ό.π.*, σ. 145.

139. Βασδραβέλλη, *ό.π.*, σ. 145.

140. Τοντόροφ, *ό.π.*, σ. 323.

141. İslamoğlu, *ό.π.*, σ. 44.

τοποιοίται σημαντική συσσώρευση, τα μεγάλα κέρδη¹⁴².

Με το αδυνάτισμα του ελέγχου του εξωτερικού εμπορίου και την αύξηση του λαθρεμπορίου, το οθωμανικό κράτος δεν καθορίζει και δεν ορίζει τις τιμές. Οι τιμές διαμορφώνονται έξω από την αυτοκρατορία και οι μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις θεσπισμένες τιμές και τις παγκόσμιες δημιουργεί τα κεφάλαια. Ο Μάξιμος σημειώνει ότι «μονάχα όταν και όσες φορές το εμπόρευμα έμπαινε στην κανονική αγορά εύρισκε κανείς μια υποτυπώδη λειτουργία στις τιμές¹⁴³. Το κράτος όλο και δυσκολευόταν στον έλεγχο των εμπορών αυτών που προτιμούσαν να πουλούν τις πρώτες ύλες σε πιο προσοδοφόρες αγορές.

Εδώ θα πρέπει να θυμηθούμε αυτό που αναφέρθηκε στα προηγούμενα, ότι τα μπεζεστένια ήταν συνήθως κτήρια βακουφικά και αποτελούσαν χρηματικές πηγές ενίσχυσης κοινωφελών ιδρυμάτων. Με τη γένεση των οικονομικών σχέσεων και τη συσσώρευση κεφαλαίου στα χέρια λίγων εμπόρων χάνει ο θεσμός του βακουφιού την οικονομική σημασία του. Η δημιουργία των τσιφλικιών είναι οι νέες προσοδοφόρες επιχειρήσεις, όπου οι κάτοχοι των τσιφλικιών πωλούσαν τις σοδειές κατευθείαν στους Ευρωπαίους εμπόρους¹⁴⁴.

Ωστόσο, οι σκέψεις αυτές, όπως διατυπώνονται εδώ, δεν μπορούν, και φυσικά δεν έχουν σκοπό, να θεωρηθούν ως ανάλυση των νέων οικονομικών συνθηκών που επικρατούν από το τέλος του 16ου αιώνα στην οθωμανική αυτοκρατορία. Όμως θέλουν να επισημάνουν πως στις νέες οικονομικές συνθήκες που δημιουργούνται και σηματοδοτούν την έναρξη της «περιφερειοποίησης», όπως την ονομάζουν οι ιστορικοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι λειτουργίες των μπεζεστενίων, όπως περιγράφηκαν, δεν ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες.

Οι έμποροι που συγκέντρωναν «κεφάλαια» έξω από τις συντεχνίες ήταν μια νέα γενιά συγκρινόμενοι με τους παλιούς εμπόρους της αυτοκρατορίας που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στο παλιό παραδοσιακό σύστημα της αυτοκρατορίας¹⁴⁵. Οι έμποροι αυτοί που πετυχαίνουν τη συμμετοχή τους στους Ευρωπαϊκούς εμπορικούς οίκους, στην αρχή με την τροφοδότηση του εξαγωγικού εμπορίου με πρώτες ύλες και αργότερα παίρνοντας οι ίδιοι ντόπιοι έμποροι (λεβαντίνοι έμποροι) στα χέρια τους το εξαγωγικό εμπόριο. Την εποχή αυτή το λιμάνι της Θεσσαλονίκης μετατρέπεται από λιμάνι του αυτοκρατορικού συστήματος αναδιανομής και κυκλοφορίας σε εξαγωγικό κέ-

142. İnalçık, 1979, ό.π., σσ. 521-24. Kasaba, ό.π., σ. 811. Τοντόροφ, ό.π., σ. 280.

143. Μάξιμος Σ., *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, Αθήνα 1973, σ. 26.

144. Το θέμα βέβαια της δημιουργίας των τσιφλικιών, της σύνδεσης της γεωργίας όλο και περισσότερο με την εξωτερική αγορά, όπως επίσης η γεωγραφική κατανομή των τσιφλικιών αποτελούν μια εντελώς διαφορετική μελέτη. Βεργόπουλος, ό.π., σ. 72.

145. Kasaba et al., ό.π., σ. 128.

ντρο¹⁴⁶. Οι νέοι λουπόν αυτοί έμποροι θα λειτουργήσουν όχι μόνο έξω από τις συντεχνίες αλλά και έξω από τους περιορισμούς και τους ελέγχους που επέβαλαν τα μπεζεστένια.

Ωστόσο, το κύρος των κλειστών αυτών αγορών δε θα χαθεί σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ο İnalçık σημειώνει στην παρακολούθηση των ενοικίων των καταστημάτων του Eski Bedesten της Κωνσταντινούπολης, ότι τα ενοίκια πέφτουν γύρω στα 1840 και τα προϊόντα μεταφέρονται στην Ευρωπαϊκή αγορά του Γαλατά¹⁴⁷.

Είναι γνωστό ότι οι νέες οικονομικές λειτουργίες δεν σηματοδοτούν αυτόματα αλλαγές θεσμών, η παράδοση, η ήδη σχηματισμένη ιδεολογία, επιβραδύνει τις θεσμικές αλλαγές, έστω και αν δεν ανταποκρίνονται στις νέες διαμορφωμένες οικονομικές συνθήκες¹⁴⁸.

Ωστόσο, η γραφική κατανομή στο χρόνο των μπεζεστενίων (σχ. 3) ειδικά μέσα από τις νέες συνθήκες που θα δημιουργηθούν μετά τον 16ο-17ο αιώνα, αποκτά μια μεγαλύτερη σημασία, δηλωτική και της πορείας του ίδιου του οθωμανικού κράτους.

ΠΕΛΑΓΙΑ ΑΣΤΡΕΙΝΙΔΟΥ-ΚΩΤΣΑΚΗ

146. Kasaba et al., ό.π., σ. 125.

147. İnalçık, 1979-80, ό.π., σ. 7.

148. Σβορώνος Ν. Γ., *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1987, σ. 57.

SUMMARY

Pelagia Astrinidou-Kotsaki, *The Economic Role of the Bezestens in the Ottoman Period: The Bezesten of Thessaloniki*.

This article discusses the economic role of the *bezestens*, indoor markets that were built in large cities in the Ottoman period and marked the «heart» of the commercial centre.

Their economic role was closely tied up with state control both of prices and of the authenticity of metals and fabrics, as also monitoring the parity between the Ottoman currency and foreign currencies. They were inevitably affected by the crisis at the end of the sixteenth century.

The writer also discusses the architecture of the *bezestens*, which were invariably vaulted structures built to a square plan.

Regarding the Thessaloniki *bezesten*, the writer presents the historical data preserved in the sources, which also reveal the economic role played by these markets. An attempt to date the *bezestens*, finally, gives a general idea of their gradual decline.